

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ
СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Назва теми

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність – 053 Психологія

Шифр і назва спеціальності

Шифр 21190

номер ІНП

Виконала: студентка ІІ курсу, групи ППМ-22-1 _____ Анастасія НИКИТЮК

Підпис

Ініціали, прізвище

Керівник: кандидат педагогічних наук, доцент _____ Лариса ПОДКОРИТОВА

Науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ініціали, прізвище

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

_____ Таїсія КОМАР

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

_____ 20__ р.

Хмельницький, 2023

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами»

Здобувач Анастасія НИКИТЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Лариса ПОДКОРИТОВА

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 99 сторінок, 2 таблиці, 9 рисунків, перелік джерел посилання складає 64 найменувань, 4 додатки.

Ключові слова: образ професії, формування образу професії, професія «психолог», студент.

Об'єкт дослідження: сприйняття образу майбутньої професії.

Предмет дослідження: особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами.

За результатами дослідження розроблено програму психологічної корекції образу майбутньої професії у студентів-психологів та надано методичні рекомендації щодо формування образу майбутньої професії студентами-психологами.

Одержані результати можуть бути використані у викладанні курсу «Вступ до спеціальності».

Дипломник _____ Анастасія НИКИТЮК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 08 грудня 2023 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ.....	8
1.1 Сприйняття образу майбутньої професії як психологічна проблема.....	8
1.2. Психологічні особливості професії «психолог»	13
1.3 Сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами	22
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ.....	27
2.1 Опис методів і процедури дослідження	27
2.2 Аналіз результатів констатувального дослідження	32
2.3 Рекомендації щодо корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів	50
Висновки до розділу 2	63
ВИСНОВКИ.....	65
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	66
Додаток А.....	Ошибка! Закладка не определена.
Додаток Б	Ошибка! Закладка не определена.
Додаток В.....	Ошибка! Закладка не определена.
Додаток Г	Ошибка! Закладка не определена.

ВСТУП

Актуальність теми. За останні роки, зокрема у зв'язку з пандемією COVID-19 та військовою агресією росії проти України, суттєво зріс інтерес до психології, а професія психолога набула значної популярності. На сьогоднішній день психологи працюють не лише у закладах освіти чи приватній практиці, а й на телебаченні, у військових структурах, медицині та інших сферах, дедалі поширюючись та набуваючи чільного місця у суспільстві.

Цей інтерес підкріплюється самим суспільством, яке, в цілому, стає більш усвідомленим і дбайливим щодо свого ментального здоров'я, але попри значні зміни більшість людей все одно ще має досить поверхове уявлення про цілі, задачі, функції і методи роботи фахівців-психологів. Звісно, потрібно враховувати певні стереотипні уявлення, що склалися в суспільстві щодо професії психолога. Так, однією з провідних є позиція, що зі своїми психологічними проблемами людина може і має справлятися сама і не потребує допомоги кваліфікованого фахівця. Якщо ж людина звертається до психолога, то вона, часом, може бути почути: «Ти хворий чи неадекватний (небезпечний для спілкування), якщо ходиш до психолога».

Певні хибні уявлення про професію психолога виносять з оточуючого середовища й абітурієнти, які обирають психологічні професії.

Іноді студенти розчаровуються у своїй професії і вважають свій вибір хибним. Це пов'язано із тим, що ідеалізовані уявлення про професію, з якими абітурієнти поступають на обраний фах і реальність, яку зустрічають студенти під час навчання, не збігаються – відбувається крах ілюзій. Чимало студентів, особливо ті, що поступають на перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, не мають чітких уявлень про свою майбутню професію, професійні обов'язки та специфіку роботи психолога. Значна кількість абітурієнтів бачать себе одразу на телебаченні – ведучими популярних шоу, відомими блогерами тощо. Відповідно у студентів нерідко виникають

труднощі під час і теоретичного навчання, і проходження практики. Відповідно, важливо з перших днів навчання формувати у майбутніх психологів реалістичний образ майбутньої професії. Це дає студенту можливість під час професійної підготовки у виші і самопідготовки логічно й адекватно здійснювати пізнання обраної професії і себе в ній, визначати власні професійні переваги та обмеження. Важливою для формування адекватного сприйняття образу майбутньої професії є практика і практичні заняття, проведені із використанням тренінгових технологій.

Сучасна громада потребує висококваліфікованих, компетентних фахівців з психології. Це мають бути спеціалісти із розвиненою соціальною спрямованістю, високим рівнем професійних знань, умінь і навичок. Життя показує, що вирішення багатьох проблем утруднюється без залучення фахового психолога. Саме тому, як зазначалось вище, під час професійного навчання у закладах вищої освіти викладачі профільних дисциплін мають звертати увагу не лише на передачу студентам-психологам низки професійних знань, умінь і навичок, а й на формування та корекцію у них адекватного сприйняття образу майбутньої професійної діяльності.

Дослідження проблем образу професії в сучасній психології представлені в наукових працях О. Бондаренко, Т. Вілюжаніна, К. Гавриловська, А. Гопкало, І. Гуляс, О. Дмитренко, Х. Дмитерко-Карабін, Л. Долинська, В. Духневич, Є. Конєва, Н. Кучеровська, М. Мазоренко, С. Максименко, Т. Малкової, О. Міненко, К. Міхно, Л. Мова, О. Подолянчук, А. Самойлова, Н. Сургунд, Т. Тітова, Н. Шевченко та ін. У цих працях розглядається образ об'єкта та суб'єкта праці. Такі науковці як Л. Бондар, С. Когут, Н. Нічкало, Л. Сущенко, Н. Якса та ін. вивчають особливості професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти у зв'язку із мотивацією здобувачів до професійної діяльності. Разом з тим, ґрунтуючись на аналізі наведених та інших авторів, варто зазначити, що тема про особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами залишається відкритою.

Аналіз наукових праць, так чи інакше присвячених дослідженню сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів, дає можливість виявити деякі суперечності:

– між сприйняттям студентами образу майбутньої професії і реальними вимогами, що висуваються до цієї професійної діяльності;

– між доцільністю психологічної корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів і недостатньою представленістю теоретичних і практичних напрацювань відповідної спрямованості.

Об'єкт дослідження – сприйняття особистістю образу майбутньої професії.

Предмет дослідження – особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами.

Мета дослідження – дослідити особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами.

Завдання дослідження:

1) теоретично дослідити особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами;

2) емпірично дослідити особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами;

3) розробити рекомендації щодо корекції сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами.

Гіпотеза дослідження: можуть бути студенти-психологи, сприйняття образу майбутньої професії яких є нереалістичним.

Методи дослідження:

– *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та класифікація відомостей із наукових праць;

– *емпіричні:* анкетування (анкета «Уявлення про професію психолога» (модифікація А. Никитюк анкет Д. Ветоха і Л. Подкоритової), тестування (методика «Двадцять тверджень», або «Хто я?» (М. Кун і Т. Макпартленд);

методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО), опитувальник «Статус професійної ідентичності» (О. Радзімовська), опитувальник професійної спрямованості (ОПС) (Д. Голанд).

– методи математичної обробки даних.

Практичне значення роботи. Запропоновані рекомендації і тренінг можуть бути використані під час професійного навчання студентів спеціальності «053 Психологія», курсів підвищення кваліфікації і психологів закладів освіти. Теоретичні матеріали роботи можуть бути використані у викладанні курсу «Вступ до спеціальності».

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Хмельницького національного університету. До експериментальної вибірки увійшов 31 студент, з них 8 хлопців і 23 дівчини віком від 19 до 42 років, які навчаються за спеціальністю 053 Психологія першого (бакалаврського) і другого (магістерського) освітніх рівнів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлені на XIII Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору» (м. Хмельницький 30 листопада 2023 р.), а також опубліковані у збірнику цієї конференції і в нашій статті «Емпіричне дослідження особливостей сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами» (науковий журнал «Psychology Travelogs», № 4 (7) 2023 р.).

Дипломна робота складається: зі вступу, 2х розділів, висновків, переліку джерел посилання та додатків.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

1.1 Сприйняття образу майбутньої професії як психологічна проблема

На сьогоднішній день психологічні основи професійної діяльності вивчаються досить ретельно. При цьому на перший план виходить професійна підготовка фахівця саме до майбутньої діяльності. Із цим пов'язане сприйняття образу майбутньої професійної діяльності. Розглянемо, що таке взагалі образ професії.

Образ професії є складовою образу світу людини. Образ світу, в свою чергу, – це інтегральне особистісне утворення, однією з особливостей якого є прогностичність. Ця прогностичність виявляється у спрямованості людини на близьке і віддалене майбутнє, визначає мотивацію професійної діяльності та її стратегію.

Відповідно, дослідження образу професії включає аналіз таких понять: «образ», «образ світу», «сприйняття образу професії», «професійна складова образу світу» тощо.

Розглянемо ці поняття нижче.

Згідно сучасних науково-психологічних уявлень образ – це суб'єктивний феномен, що формується під час предметно-практичної, розумової, чуттєвої та іншої активності, і є результатом цілісного відображення навколишньої дійсності [10]. Образи є багатовимірними і відображають різні сторони світу та об'єктів, що сприймаються, зв'язок між цими об'єктами, їх відношення до суб'єкта сприйняття. Відповідно, психічні образи виконують такі функції: пізнавальну, регулюючу, пристосувальну.

Поняття «образ» є складовою більш широкого – «образ світу», під яким науковці визначають цілісну, багаторівневу систему уявлень людини про світ, себе і свою діяльність, інших людей тощо [23].

Образ світу є невід’ємною частиною пізнання і самопізнання людини. Саме образ світу допомагає людині зростати, розвиватися і вдосконалюватися як особистісно, так і професійно. Образ світу включає у себе, зокрема, і образи різних професій.

Професійна складова образу світу – це система ставлень людини до світу, сформована під впливом її професійної діяльності.

Професійна складова образу світу впливає на професійний вибір і, згодом, на сприйняття образу майбутньої професійної діяльності.

Саме професійна складова образу світу, на думку науковців, містить у собі образ професії.

Образ професії – це система уявлень і ставлень людини щодо обраної нею професії [31].

Образ професії включає такі елементи: суб’єктивні уявлення про професію, знання про професію, ставлення до професії, знання про професійно важливі риси спеціаліста, сприйняття образу професії тощо.

Під час професійного навчання образ майбутньої професії людини змінюється порівняно із тим, який вона мала на момент вступу до вишу. Відповідно, змінюється і його сприйняття. Це визначає подальший професійний розвиток і саморозвиток особистості.

Кожна людина і під час професійного навчання, і під час професійної діяльності має особисте уявлення про себе як професіонала, про інших представників свого фаху, професії в цілому.

Образ професії має значний вплив на професійне самовизначення. Обираючи собі професію, людина керується тими уявленнями, які має щодо різних професій. Ці уявлення часто формуються під впливом професійних стереотипів, що існують у сучасному людині суспільстві в цілому і сім’ї зокрема. Виходячи з цих своїх уявлень абітурієнт мов приміряє на себе той

чи інший образ професії, міркуючи, наскільки він відповідає його індивідуальним особливостям, прагненням і цілям. Виходячи з цього, людина уявляє, ким буде працювати, як буде виконувати свої професійні обов'язки, з ким буде взаємодіяти у своїй професійній праці. Відповідно далі формуються уявлення, де саме можна здобути ту чи іншу професію. По суті, образ професії виконує регулюючу функцію у професійному самовизначенні особистості. Розуміння значення цієї регулюючої функції образу професії дає можливість психологам і педагогами створювати належні умови для успішного оволодіння студентами відповідною фаховою майстерністю [63].

Згідно сформованого образу професії виникає певний ієрархізований процес – план здійснення професійного образу і відповідна йому послідовність операцій. Варто зауважити, що образ професії містить образ людини щодо самої себе – себе-професіонала, представника тої чи іншої професії. Виходячи з цього образу, у людини може формуватися адекватне чи неадекватне сприйняття себе як виконавця професійних функцій, зокрема може виникати так званий «ефект самозванця».

Образ професії формується через сприйняття інформації про професію із зовнішнього світу і її внутрішнє опрацювання [42]. Таким чином виникає сприйняття образу професії, зокрема майбутньої професії.

Сприйняття образу майбутньої професії – це процес відображення у психіці людини сукупності засвоєних нею уявлень про обрану професію. Це сприйняття впливає на ставлення людина до своєї професії, напрямом її розвитку в обраній царині.

Повернемося ще раз до поняття «образ професії», щоб глибше зрозуміти сприйняття образу майбутньої професії.

Образ професії відображає сукупність певних знань і уявлень людини людину про різні сторони професії, а саме:

- соціально-психологічна (система вимог до професійно важливих рис особистості тощо);

- соціально-економічна (соціальна значимість, престижність професії, перспективи професійного зростання тощо);
- виробничо-педагогічна (освітні заклади, строки навчання, службові обов'язки тощо);
- виробничо-технічна (тривалість робочого дня, вихідні тривалість та особливості відпустки відпуски, умови роботи, особливості нервово-психічного навантаження на роботі тощо) [14].

Для розуміння сприйняття образу майбутньої професії має значення визначення компонентів образу професії. Серед науковці немає єдиного підходу до цього питання. Розглянемо деякі з наявних підходів детальніше.

А. Мудрик [24] виділяє такі складові образу професії: реальний образ «Я-професіонал», ідеальний образ «Я-професіонал», дзеркальний образ «Я-професіонал», професійна самооцінка.

К. Гавриловська визначає дещо інші структурні компоненти образу професії [5]:

- 1) образ професійної діяльності – що саме має робити професіонал, які його професійні функції, обов'язки;
- 2) образ Я – якою може бути або є людина в обраній професійній діяльності;
- 3) образ професійної сфери спілкування – хто саме оточує людину в цій професії, які її стосунки із цими іншими).

Зазначені К. Гавриловською компоненти перебувають між собою у тісному динамічного взаємозв'язку. При цьому кожен із них може впливати на розвиток інших компонентів.

Порівнюючи компоненти образу професії за А. Мудрик і К. Гавриловською можна відмітити, що у них є деяка спільність – наявність образу або образів Я, пов'язаних із професією. Таким чином, сприйняття образу майбутньої професії – це не лише сприйняття обраної професії, а й, можливо навіть, у першу чергу, сприйняття себе-майбутнього або майбутньої у цій професії.

У цілому, у структурі образу професії можна визначити такі групи компонентів, які відображають: 1) професійний бік; 2) соціальний бік; 3) емоційний бік; 4) особистісний бік. Різноманітність компонентного складу дає можливість вивчити образ професії більш детально. Кожний з цих компонентів доповнює інший та утворює цілісну систему та впливає на сприйняття образу майбутньої професії.

Сприйняття образу майбутньої професії є для студентів основою для формування образу себе-майбутнього професіонала. Зміст образу професії і її сприйняття можуть змінюватись, наповнюватись і удосконалюватись від першого до останнього курсу навчання.

Видатний український науковець І. Бех [38] зазначав, що образ «Я – майбутній професіонал» є необхідним компонентом системи образів Я особистості. Саме цей образ впливає на адекватне відображення професійного оточення і себе в ньому, а також ставлення людини до себе як до суб'єкта професійної діяльності. І. Бех наголошує на важливості перетворення образу «Я – професіонал», який адекватно відображає специфіку професії і себе як сформованого суб'єкта майбутньої професійної діяльності.

У дослідженнях З. Становського [47] показано, що під час вибору професійної діяльності образ професії виступає як смислоутворюючий мотив. Повнота образу професії, його адекватність сутнісним характеристикам професії роблять вибір людини обґрунтованим і реальним. Під час безпосередньо професійної підготовки образ професії визначає образ кінцевого результату.

Образ професії формується, в першу чергу, на основі самої професії, уявлень і знань людини про неї. Відповідно, у наступному підрозділі будуть розглянуті особливості професії «психолог», які варто враховувати у роботі з образом цієї професії у майбутніх фахівців.

1.2. Психологічні особливості професії «психолог»

Психологія професійної діяльності охоплює величезне поле проблем, які виникають з моменту, коли людина тільки починає замислюватися про вибір професії. Часто вибір професії обумовлений стереотипними уявленнями людини щодо професіоналів в певній сфері. Особливості суспільного ставлення до професії обумовлюють не тільки мотиви вибору молоддю цієї професії, а й психологічне налаштування при зверненні до професіоналів та соціальне самопочуття самих професіоналів. В останні роки професія психолога стала дуже популярною. Проте, ставлення до самого психолога часто є неоднозначним.

Проблема суспільного ставлення до професії психолога знаходиться на межі двох напрямків досліджень: з одного боку, вона постає як проблема професійного стереотипу, з іншого – як проблема соціального самопочуття майбутніх професіоналів. Було теоретично визначено низку стереотипів щодо професії психолога, зокрема:

- психолог – це людина, яка знає цілковито все про інших людей, їх душу, «бачить наскрізь», «читає людей»;
- психолог – це геній комунікації, він має від природи особливі здібності до спілкування з іншими людьми, всіє їх розуміти з півслова і навіть читати думки;
- психолог – це особа, що вміє керувати поведінкою, думками, емоціями інших, спеціально на це вчилась і володіє відповідними техніками (наприклад, гіпнозом);
- психолог – людина, яка досконально знає саму себе і володіє собою за будь-яких обставин;
- психолог – мудрець, який знає про життя все, або принаймні значно більше за інших, а він має місію вказувати істинний шлях, даючи поради тим, хто їх потребує;

- психолог – це фахівець, який працює з особами, що мають психічні розлади [15].

Зрозуміло, що ці уявлення є хибними, однак вони нерідко негативно впливають на професійні уявлення і самих майбутніх психологів.

Важливою складовою особистості психолога, як професіонала є такі риси як, в першу чергу, спостережливість щодо манер поведінки, духовної складової людини, бажання допомагати та відкликатися на прохання про допомогу, доброзичливість, терпимість та поблажливість до нестандартних проявів поведінки, формулювання думок та зовнішнього вигляду інших людей. Зазвичай, психолог – це людина, яка щиро занепокоєна долями інших людей.

Професія психолога потребує здатності уявляти та моделювати різні можливі варіанти наслідків тих чи інших дій людей, результатів їх конфліктів, протиборств або ж об'єднань і відповідно до цього допомагає підібрати найбільш доречну модель поведінки. Найбільш характерною рисою психолога, саме через яку до психологів часто мають прискіпливе ставлення – це здатність до саморегуляції, тобто вміння, при будь-яких обставинах, проявляти спокій та витримку [11].

Визначальною рисою психолога є спрямованість на духовний розвиток, спостережливість до різноманітних поведінкових проявів людини, її почуттів, характеру та інтелекту і вміння відносно цього змоделювати її внутрішній стан. Тому що кожна людина різна, і часто те, що є нормальною реакцією для одного може сприйматись як неадекватна реакція для іншого, і тому важливий індивідуальний підхід до кожної людини і бажання зрозуміти саме її, а не приписати їй знайомий з досвіду стан. Для психолога дуже важливий оптимістичний підхід до людей, який базується на впевненості що кожна людина завжди може стати кращою [7].

На сьогоднішній день, підготовка майбутнього психолога базується на отриманні теоретичних знань, проходженні практик, опануванні різних технік. Але, особливість професії психолога, і успішність реалізації себе як

професіонала, передбачає те, що основним у його роботі повинна виступати його особистість, а саме такі провідні складові як самооцінка, образ себе та ставлення до світу, цінності за якими він живе та пропагує тощо. Саме тому, невід'ємною частиною навчального процесу майбутнього психолога повинно стати формулювання та вдосконалення особистісних якостей завдяки пропрацюванню власних психологічних травм та бар'єрів, які можуть перешкоджати ефективній діяльності і удосконалювати професійно значущі якості.

Студенти-психологи ще під час навчального процесу повинні формувати власну професійну майстерність, працюючи над розвитком таких професійних якостей як: компетентність здібність до прогнозування та імпровізації, професійну креативність професійне мислення, критичне мислення, соціальна активність, опановувати загальну та психологічну культуру та формувати власний світогляд [45].

Процес підготовки майбутніх фахівців має охоплювати не лише засвоєння теоретичних знань, а й формування необхідних професійних рис особистості студента. Існують різні погляди на питання найважливіших професійних якостей та професійної майстерності психолога-практика. Проте, як показує практика, система професійної підготовки психологів, яка впроваджена сьогодні характеризується наявністю деяких протирічч, основними з яких є суперечність між подачею знань із багатьох навчальних предметів і необхідністю системного використання в майбутній практичній діяльності, а також суперечність між абстрактним та реальним характером предмета навчальної діяльності [32].

Варто підкреслити ще одну групу досліджень, у яких фахівці виділяють явні протипоказання для роботи психологом. О. Романовський, В. Становський серед якостей, що перешкоджають ефективності професійного становлення та діяльності психологів виділяє насамперед психічну та емоційну неврівноваженість, ненависть до людей, агресивність; невміння спілкуватись, ригідність мислення, нездатність вибудовувати з

людьми відносини на основі взаємоповаги, невміння зрозуміти позицію іншої людини, бажання до помсти їм незрозуміло за що, замкнутість, низький інтелектуальний рівень, замкнутість. В контексті майбутньої роботи психолога – це не просто невиховано або некоректно, це серйозна перешкода для встановлення насправду діалогічної взаємодії як з майбутніми клієнтами, так і колегами [43].

Досліджуючи дане питання, вартують уваги критерії відбору психологів, які були встановлені комісією Американської психологічної асоціації:

- 1) повага до особистості іншої людини – інтерес до неї як до особистості, а не як до об'єкта впливу;
- 2) високий рівень розумових здібностей і розсудливість;
- 3) усвідомлення своїх особистісних характеристик, почуття гумору;
- 4) тактовність і готовність до співпраці;
- 5) здатність вибудовувати гнучкі конструктивні стосунки з іншими і займати терапевтичну позицію;
- 6) терпимість;
- 7) оригінальність, винахідливість і різнобічність;
- 8) здатність до самонавчання, невтомна допитливість;
- 9) наполегливість, здатність витримувати напруження, методичність у роботі;
- 10) вмотивованість;
- 11) висока освіченість;
- 12) уміння розрізняти моральні цінності;
- 13) готовність взяти на себе відповідальність;
- 14) глибокий інтерес до психології.
- 15) цілісність натури, самоконтроль і врівноваженість [2].

Як бачимо, вчені-дослідники висловлюють різні точки зору щодо значимості тих або інших індивідуально-психологічних особливостей професійно важливих якостей майбутнього спеціаліста. Вони окреслюють

їх як внутрішні психологічні особливості суб'єкта, що відтворюються у професійній діяльності, збільшують ефективність розв'язання професійних задач, сприяють індивідуальному професійному процвітанню та самореалізації у процесі виконання діяльності.

Винятковість виконання професійної діяльності фахівця психолога, на наш погляд, повинна характеризуватись змістом його фахової кваліфікованості: психотерапевтичної, психодіагностичної, психоконсультативної або тренінгової діяльності.

Потрібно мати на увазі, що психолог має справу із внутрішнім потаємним світом іншої людини. Тому він має володіти тими особистісними характеристиками і професійно вагомими якостями, які б давали змогу створювати довірливі, комфортні та сприятливі для розкриття внутрішнього світу людини умови, адже скоріше за все, людина, яка звертається за допомогою до психолога готова прийняти рекомендовані зміни щодо власної особистості.

Переважна більшість дослідників виділяє такі якості як найважливіші для спеціаліста психолога:

- високий рівень комунікації;
- відповідальність;
- гуманізм;
- збалансованість та гармонійність рис особистості;
- тактовність;
- уважність;
- немалий словниковий запас;
- самокритичність;
- відсутність внутрішніх конфліктів;
- оптимізм;
- висока працездатність та дисциплінованість;
- розвинене почуття власної гідності
- стала і адекватна самооцінка;

- динамічність і пластичність мислення;
- уважність;
- витривалість;
- щирість;
- схильність до рефлексії;
- соціальна зрілість;
- моральність тощо.

Цю сукупність основних професійно важливих якостей психолога може бути взято за основу створення еталонної або зразкової моделі висококваліфікованого спеціаліста і, в цілому, злагоджено розвиненої особистості фахівця психолога [51].

Низка дослідників – Л. Б. Мерфі, Н. І. Пов'якель, К. Р. Роджерс та інші – серед найголовніших професійних компонентів особистості психолога виділяють таку якість як рефлексивність.

Так, дослідниця Н. Пов'якель наголошує на тому, що рефлексивні складові самосвідомості майбутнього фахівця є невіддільною частиною професійної готовності до майбутньої діяльності у психології, оскільки вони не лише спрямовують процес міркування і прийняття рішень, але й гарантують саморегуляцію та регулювання праці і поведінки особистості, збереження енергетичного і психофізичного потенціалу спеціаліста-психолога. Такий підхід дає можливість визначати професійну рефлексію як стабілізуючий та регулюючий балансовий механізм у професійній діяльності психолога [33, с. 3].

Зокрема Н. І. Пов'якель зазначає, що рефлексивні компоненти самосвідомості майбутнього спеціаліста є невід'ємною складовою професійної готовності до діяльності в галузі психології, оскільки вони не тільки спрямовують процес мислення і прийняття рішення, але й забезпечують регулювання і саморегулювання діяльності та поведінки, збереження психофізичного й енергетичного потенціалу фахівця. Такий

підхід дозволяє розглядати професійну рефлексію як «регулюючий і стабілізуючий балансовий механізм у діяльності психолога» [33, с. 3].

Як зазначалось у підрозділі 1.1, у структурі образу професії особливе місце займає образ себе, який тісно пов'язаний зі ставленням студента-психолога до себе.

Уявлення про себе, свою сутність і цінність у цьому світі значно впливає на сприйняття людиною світу загалом і майбутньої професійної діяльності зокрема. Сукупність уявлень особистості про себе утворює Я-концепцію. Дослідники (В. Панок, С. Ренке, Т. Титаренко, Н. Чепелева) стверджують, що специфіка професійної діяльності психолога (надання психологічної допомоги іншим людям) полягає у тому, що основним інструментом його роботи, є його власна особистість [22].

У цьому контексті варто зацентрувати увагу на професійній самооцінці. Виявлено, що рівень самооцінки майбутнього психолога впливає на прояв його індивідуальні психологічних особливостей, які є професійно значущими і впливають на досягнення у подальшому професійного успіху та професійної реалізації. Відповідно, студенти-психологи мають досліджувати свою самооцінку і здійснювати її корекцію і самокорекцію. Низька самооцінка може послужити як професійний протипоказ для подальшої психологічної практики. Студенти мають виховувати у себе самоповагу, яка сприятиме високій спочатку навчальній, а потім професійній мотивації, адекватному рівню домагань [58].

Важливе значення для майбутніх психологів і сприйняття ними образу майбутньої професійної діяльності має розвиток особистісної автономності, яка є інтегративним явищем і проявляється у таких характеристиках особистості:

- усвідомленість поведінки;
- самостійне цілепокладання;
- гнучкість.

Особистісна автономність не зводиться ані до незалежності, ані до емансипації – вона є механізмом пристосування особистості до мінливих умов життя і визначає успішність професійного та особистісного розвитку майбутнього психолога.

Сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів тісно пов'язане із рівнем їхньої самоактуалізації і прагненням до неї.

Так, Н. В. Старинська, вивчаючи структуру самоактуалізаційних властивостей майбутніх психологів, виявила домінування чинників «опора» та «професійна ідентичність». Перший чинник показав, що основною самоактуалізаційною тенденцією у студентів-психологів є незалежність від інших і домінування опори на себе, вміння керувати своїми переконаннями і цілями. Другий чинник дав можливість ученій припустити, що студенти-психологи усвідомлюють власну приналежність до психологічної професійної спільноти, мають чіткі уявлення про себе і власні цілі та бажання, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю [49, с. 109].

Важливо відмітити, що сфера застосування професійних знань, умінь і навиків психолога досить широка, але її можна обкреслити у такий спосіб: це робота з психічно здоровими людьми, що мають певні труднощі у своєму повсякденному житті (спілкуванні з іншими людьми, родинних і сімейних стосунках, на роботі, навчанні тощо). Психолог, не має медичної освіти психолог, відповідно, не ставить діагноз і не лікує. Отримана професійна психологічна освіта не дає здатність бачити наскрізь внутрішній світ інших людей. Грамотний спеціаліст лише правильніше, ніж інші, трактує поведінку людей, може інколи передбачити їхні вчинки. У цьому допомагає вміння розпізнавати й аналізувати психічні властивості співрозмовників за деякими зовнішніми проявами, зокрема специфікою мовлення, жестикуляції, міміки [1].

Спеціаліст-психолог повинен вміти:

- досліджувати діяльність, психічний і психофізіологічний розвиток людини;

- вивчати внутрішній світ і особливості поведінки людини у різних групах і ситуаціях, мотиви її вчинків, різні види діяльності;
- збирати інформацію про кожний індивідуальний випадок, з яким працює, вислуховувати клієнта, встановлювати із ним довірливі стосунки, аналізувати отримані відомості і робити висновки, інформувати клієнта про те, що з ним відбувається;
- прогнозувати розвиток тої чи іншої ситуації й обговорювати можливі варіанти;
- організувати і здійснювати проведення лекцій і групових занять у вигляді тренінгів, вебінарів, семінарів тощо;
- проводити психологічну профілактику;
- розробляти ефективні і відповідні запиту програми і методи роботи;
- здійснювати психологічний супровід особистісного розвитку, професійної кар'єри, навчання тощо;
- давати рекомендації щодо самовдосконалення і розвитку клієнтів;
- дотримуватися принципу конфіденційності і зберігати професійну таємницю;
- дотримуватись етики консультування і тренінгових занять [9].

Професійний психолог – це фахівець, який вмiє приймати клієнта чи клієнтку таким, яким він або такою, якою вона є. При цьому він не вирішує за своїх клієнтів їхні проблеми, а допомагає знайти їх рішення самостійно та взяти людині відповідальність за її життя.

По суті, спілкуючись із клієнтом, психолог створює умови, у яких клієнт починає розуміти себе, усвідомлювати причини своїх життєвих труднощів, виявляти і самостійно приймати правильні рішення.

У наступному підрозділі ми ознайомимось з процесом формування у студентів образу своєї майбутньої професії, які чинники впливають на формування особистості професіонала та виділення основних етапів цього процесу.

1.3 Сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами

Як видно з попередньо викладеного матеріалу, сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами залежить від багатьох чинників, зокрема від організації професійного навчання.

Процес професійного навчання у вищій школі передбачає обов'язкове здобуття студентами-психологами практичного досвіду за обраним фахом.

На кожному етапі свого навчання студенти-психологи послідовно оволодівають професійно важливими знаннями, навичками й уміннями у використанні різних методів і методик, засвоюють провідні види психологічної діяльності. Саме через оволодіння конкретними методами та формами дослідницької і практичної діяльності майбутні психологи засвоюють психологію цілісно.

Формування сприйняття образу професії відбувається на всіх етапах професійного навчання. При цьому сам образ професії і її сприйняття весь час змінюються, з кожним наступним курсом навчання набуваючи нових особливостей [62].

Дослідники К. Міхно, М. Рибнікова, З. Становський та ін. [4] відзначають, що під час професійного навчання важливим для сприйняття образу майбутньої професії важливим є усвідомлення майбутнім психологом чи іншим фахівцем існуючих у суспільстві вимог до визначено професії та їх подальше прийняття або неприйняття як власного ідеалу.

В цілому, у процесі професійного навчання образ професії виконує низку важливих функцій: прогностичну, контрольно-коригуючу,

регуляторну [19, с. 86]. Відповідно до цього можна розглядати й особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами:

– прогностичне, або антиципуюче, сприйняття своєї майбутньої професії, свого кар'єрного зростання і розвитку у професії;

– контрольно-коригуюче сприйняття – впливає на вдосконалення професійних знань, умінь і навичок майбутнього психолога, робота над своїми професійними обмеженнями;

– регулююче сприйняття образу професії – дає можливість саморозвитку у професійній діяльності, ставати професіоналом [19, с. 86].

Сприйняття образу майбутньої професії має свої особливості розвитку. Його цілеспрямоване формування у студентів-психологів сприятиме таких цілей вищої освіти як підвищення конкурентоспроможності і професійної придатності майбутніх фахівців [40].

Розглянемо особливість розвитку сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів [14]:

1) на перших етапах сприйняття образу майбутньої професії вибудовується на суб'єктивному уявленні особи про психологію і психологів; основою тут є сукупність відповідних відомостей;

2) далі сприйняття образу майбутньої професії виявляється як емоційно забарвлене ставлення до неї (подобається чи не подобається, цікаво чи ні тощо);

3) у процесі подальшого формування сприйняття образу майбутньої професії відбувається якісна зміна всіх компонентів образу професії – когнітивного, мотиваційного, афективного.

Як проявляється образ майбутньої професії і його сприйняття досліджено не дуже багато. Одним з таких цікавих досліджень є емпірична розвідка вітчизняних дослідниць І. Макарчук і А. Мудрик. Вони досліджували особливості образу «Я-професіонал» у студентів-психологів першого та четвертого курсів [24].

Дослідниці виявили, що для психологів першого курсу притаманні таке: переважаючий мотив обрання професії – цікавість; вибір професії здійснювався переважно самостійно; деяка невпевненість у можливостях успіху у обраній професії; очікують отримати знання і вміння як результат навчання. Разом з тим, попри те, що студенти-першокурсники впевнені у виборі професії і закладу навчання, є цілеспрямовані, зібрані, самостійні та самокритичні, у деяких з них є незначні сумніви у правильності свого вибору.

Серед характеристик самоактуалізації, вони мають: здатність жити переважно у ситуації «тут і тепер» і насолоджуватися цим моментом; підтримка цінностей добра, краси, цілісності; відсутність роздвоєнь, унікальність, досконалість, справедливість тощо; їм властива віра в людей, та схильність будувати довірливі з ними стосунки. Вони також довіряють собі мають позитивне самоствавлення; є досить автономні, незалежні і вільні, природні. При цьому студенти першого курсу мають недостатній інтерес до всього нового; середній рівень креативності; деяке недооцінювання себе; недостатньо адекватне самовираження, невпевненість у привабливості та цікавості для співрозмовника у процесі спілкування [24].

Студентам четвертого курсу притаманні такі особливості образу «Я-професіонал»: переважання такого мотиву як цікавість; впевненість у своєму професійному виборі; вони вважають, що займаються тим, чим хотіли; і зробили свій вибір самостійно; в результатів навчання вони хочуть знання та професійно самореалізуватися.

За характеристиками самоактуалізації, цим студентам властиво, як і студентам першого курсу: прийняття деяких цінностей самоактуалізованої особистості; життя за принципом «тут і тепер»; студенти мають оптимальний рівень творчості і спонтанності; є відкритими до нових вражень, прагнення до нового; достатній рівень незалежності, свободи, автономності, при відсутності боку відчуженості і самотності; мають свою думку та бачення щодо себе і світу; вірять у природну доброту людини,

тому проявляють щирість у стосунках; мають позитивне ставлення до себе; комунікабельні, здатні до встановлення міцних і доброзичливих стосунків з оточуючими людьми; відсутність соціальних стереотипів, здатні до адекватного самовираження у спілкуванні [60].

Для четвертокурсників, згідно наведеного дослідження, властива внутрішня мотивація, яка проявляється у бажанні досягти якнайбільшої самореалізації та отримувати задоволення від процесу роботи.

Таким чином, досліджені студенти досить вмотивовані на свою професію і прагнуть у ній розвиватися.

Сприйняття студентами-психологами своєї майбутньої професійної діяльності суттєво визначається особливостями професійного навчання за цією спеціальністю, зокрема включення у навчальний процес тренінгових елементів і цілих тренінгів, під час яких студенти мають можливість краще дослідити себе як майбутніх фахівців, своє потенційне професійне оточення і власне, зміст обраної професійної діяльності. Наведемо як приклад кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету, де в освітньо-професійну програму фахівця включено низку тренінгових дисциплін, а саме навчання для студентів першого курсу починається не з класичних пар, а соціально-психологічного тренінгу, який триває два тижні і потім зараховується студентам як перша практика.

Важливою для формування адекватного сприйняття образу майбутньої професії є і дисципліна «Вступ до фаху» або «Вступ до спеціальності», як викладається для студентів першого курсу спеціальності психології у різних вишах.

Безумовно, що особливо важливо формувати і корегувати сприйняття образу майбутньої професійної діяльності на першому курсі навчання. Але моніторити цей процес необхідно протягом всього навчання і здійснювати відповідні ситуації корективні впливи.

Висновки до розділу 1

Під час теоретичного дослідження проблеми розглянуто такі поняття як: «образ», «образ світу», «образ професії», «професійна складова образу світу», «сприйняття образу майбутньої професії». Показано, що ці поняття є взаємопов'язані, при цьому образ світу є основою.

Виявлено, що образ професії – це система уявлень і ставлень людини щодо обраної нею професії, яка включає низку компонентів, серед яких є образ професійного Я.

Визначено, що сприйняття образу майбутньої професії – це процес відображення у внутрішньому вимірі людини сукупності засвоєних нею уявлень про обрану професію. Це сприйняття впливає на ставлення людини до своєї професії, спрямовує її розвиток і саморозвиток у професії.

Досліджено психологічні особливості професії «психолог», зокрема наведено професійно важливі властивості психолога, зокрема: емпатійність, рефлексивність, гнучкість мислення, усвідомленість, самостійність тощо.

Описано деякі особливості сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами. Показано, що воно визначається не лише особистісними установками і досвідом студентів і соціальними професійними стереотипами, а й особливостями організації навчання, зокрема включенням у навчальний процес тренінгових елементів і проведення спеціальних тренінгів, спрямованих на формування і корекцію сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів.

Визначені теоретичні положення потребують емпіричної перевірки, яка представлена у наступному розділі нашої роботи.

РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПРИЙНЯТТЯ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОЇ ПРОФЕСІЇ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

2.1 Опис методів і процедури дослідження

Емпіричне дослідження здійснювалося протягом листопада 2023 року, на базі Хмельницького національного університету. Експериментальну вибірку складають 31 студентів, з них 8 хлопців та 23 дівчат віком від 19 до 42 років, які навчаються за спеціальністю 053 Психологія.

Відповідно до мети і завдань нашого дослідження нами були дібрані такі методики:

1) Анкета «Уявлення про професію психолога» ; (анкети Д. Ветоха, Л. Подкоритової у модифікації А. Никитюк);

2) методика «Двадцять тверджень», або «Хто я?» (М. Куна і Т. Макпартленда) [52];

3) методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) [36];

4) опитувальник «Статус професійної ідентичності» (О. В. Радзімовська) [41];

5) опитувальник професійної спрямованості (ОПС) (Д. Голанд) [30].

Опишемо визначені методики більш детально.

Анкета «Уявлення про професію психолога». Анкета включає 9 запитань, з них одне запитання відкрите і решта – напівзакриті, тобто дають можливість респонденту, окрім запропонованих, дати ще власну відповідь.

Запитання спрямовані на те, щоб виявити особливості сприйняття образу майбутньої професії у досліджуваних студентів, що таке взагалі образ професії для них, які мотиви їхнього вибору цієї професії, які особливості своєї майбутньої професії знають студенти-психологи тощо [8].

Це, зокрема такі запитання:

1. Чи потрібні, на Ваш погляд, нашому суспільству спеціалісти професії «психолог»?

2. У якому випадку Ви звернулися б до психолога?

3. Які якості, на Вашу думку, мають бути притаманні психологу?

4. Ким, на Вашу думку, повинен бути психолог?

5. Чим для Вас, у першу чергу, характеризується професія психолога:

6. Ваші особисті причини вибору професії «психолог»:

7. Як Ви розумієте поняття «образ професії»?

8. Які асоціації у Вас викликає образ професії психолога:

9. Які з перерахованих факторів, на Вашу думку, допомагають досягти успіху у професійній діяльності психолога?

Окрім того, анкета містить запитання на збір відомостей про досліджуваних: їх вік, стать, професія та освітній рівень, що здобуваються.

Повний текст анкети подано у додатку А.

«Тест двадцяти тверджень» (М. Кун і Т. Макпартленд) [52]
Досліджуваним пропонується протягом 12 хвилин дати 20 різних відповідей на запитання «Хто я такий / така?» Відповіді записуються у довільній послідовності незалежно від логіки і грамотності опитуваного. Відповіді, отримані під час дослідження, розподіляють за такими двома провідними категоріями: об'єктивні і суб'єктивні, а також за такими категоріями:

- інтереси і захоплення;

- прагнення і цілі;

- самооцінка;

- соціальні групи і відповідні ролі (сюди належать висловлювання про стать, професію, національність, вік тощо) – зокрема у цій категорії нас цікавило, як часто, і як багато студентів визначають себе як психологів;

- ідеологічні погляди (сюди включаються моральні, політичні, релігійні та філософські висловлювання).

Ця методика дає можливість визначити:

ставлення людини до себе;
установки особи щодо себе;
змістові характеристики ідентичності, а саме когнітивні, ціннісні, мотиваційні, емоційні, поведінкові тощо;

життєві пріоритети людини, зокрема що для неї є найбільш важливим: соціальний статус, професія, певна соціальна роль, захоплення, мрії, майбутнє, цілі, сім'я тощо;

самоідентичність: професійна, гендерна, етнічна (національна), вікова, сімейна, особистісна тощо.

Зокрема, як зазначалось вище, нас цікавило, чи сприймають себе досліджувані студенти і студентки як майбутніх або чинних психологів.

Однією з переваг методики є її простота у використанні.

Методика «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) [36]

Диференційно-діагностичний опитувальник допомагає студентам визначити свою схильність до того чи іншого типу професії шляхом обчислення особистісного психотипу. Вона містить 20 пар тверджень, з кожної пари потрібно обрати ту, яка найбільше відповідає професійним інтересам досліджуваного.

Усі люди більшою мірою надають перевагу різним видам діяльності. Це пов'язано із тим способом життя, що вони ведуть, типом мислення, навичками, свідомими і несвідомими прагненнями. Так, для однієї людини важливо реалізувати себе як творчу особистість, для іншої – принести користь громадськості, а третій володіє прагненням до роботи, націленої на економічний результат. За допомогою цієї методики, студенти мають змогу дізнатися свій особистісний тип і підсвідомі задатки до певного виду професійної діяльності. Таким чином, методика дає можливість визначити такі типи професій: «людина-людина», «людина-природа», «людина-знак», «людина-художній образ», «людина-техніка».

Опитувальник «Статус професійної ідентичності» [41] (додаток Г)
науковою авторською розробкою вітчизняної дослідниці О. Радзімовської. Ця методика надає можливість дослідити особливості професійної ідентичності студентів.

Вона містить 48 тверджень. За кожним із них потрібно обрати відповідь, використовуючи наступні варіанти: «так» («+»), «ні» («-») або «важко відповісти» («?»).

Для визначення результатів: потрібно підрахувати кількість балів у такий спосіб: відповідь «так» оцінюється як 2 бали, «ні» – 0 балів, «?» («не знаю») – 1 бал. При цьому питання № 7, 23, 28, 31, 44 передбачають зворотній підрахунок: «так» оцінюється в 0 балів, «ні» – 2 бали, «?» («не знаю») – 1 бал.

Опитувальник професійної спрямованості (ОПС) [30] (додаток Д)

Методика Д. Голанда спрямована на визначення зв'язку типу особистості зі сферою професійної діяльності, до якої вона має природню схильність. Зазвичай люди намагаються знайти ту професію і діяльність, які дають їм можливість краще проявити свої здібності, задовольнити свої інтереси, цінності, мотиви тощо. Ґрунтуючись на цьому, Д. Голланд визначив шість типів особистості:

- реалістичний;
- інтелектуальний;
- соціальний;
- конвенційний;
- підприємницький;
- артистичний.

Відповідно до цих типів особистості було виокремлено і шість типів професійного середовища з такими самими назвами. Сутність опитувальника професійної спрямованості Д. Голанда, з позиції професійного вибору у тому, що успішність і задоволеність професійною

діяльністю залежить, перш за все, від відповідності типу особистості типові професійного середовища. На думку, Д. Голланда, представники будь-якої професії є доволі подібними, за своїм психологічними характеристиками. Також і кожна професія приваблює до себе тих людей, які мають відповідні їй інтереси, схильності, здібності, погляди і навіть певні психофізіологічні властивості тощо.

Оскільки представники кожної професійної групи мають деякі подібність, то у багатьох ситуаціях і реагують вони досить подібно, чим створюють своє особливе інтерперсональне середовище. Таким чином, можна говорити про наявність професійного середовища, яке моделює і формує людину відповідно до себе.

Студентам пропонується 43 пари професій. У кожній парі потрібно вибрати одну – найбільш бажану.

Дослідження проводилося анонімно шляхом розсилки однаково оформлених бланків методик студентам-психологам, які добровільно погодились взяти участь у дослідженні. Таким чином, було дотримано принципи етики психологічних досліджень.

Результати за описаними вище методиками розглянуто у наступному підрозділі.

2.2 Аналіз результатів констатувального дослідження

Дослідження здійснювалося протягом жовтня-листопада 2023 року на базі Хмельницького національного університету.

Загальна вибірка складала 31 особу віком від 19 до 42 років, з них 23 дівчат (74 % вибірки) та 8 хлопців (26 % вибірки). Усі студенти навчаються за спеціальністю 053 Психологія. Серед них 71 % – здобувачі другого (магістерського) освітньо-професійного рівня і 29 % – здобувачі першого (бакалаврського) освітньо-професійного рівня.

За соціальним становищем, 23 % досліджених, крім позиції «студент» відмітили «робітник» (13 % від усієї вибірки) і «підприємець» (10 %).

Розглянемо результати, отримані за допомогою *анкети «Уявлення про професію психолога» (анкети Д. Ветоха, Л. Подкоритової у модифікації А. Никитюк)* [8].

На запитання «Чи потрібні, на Ваш погляд, нашому суспільству спеціалісти професії «психолог»?» усі опитані (100 %) відповіли «так».

Відповіді на запитання «У якому випадку Ви звернулися б до психолога?» подані на рисунку 2.1.

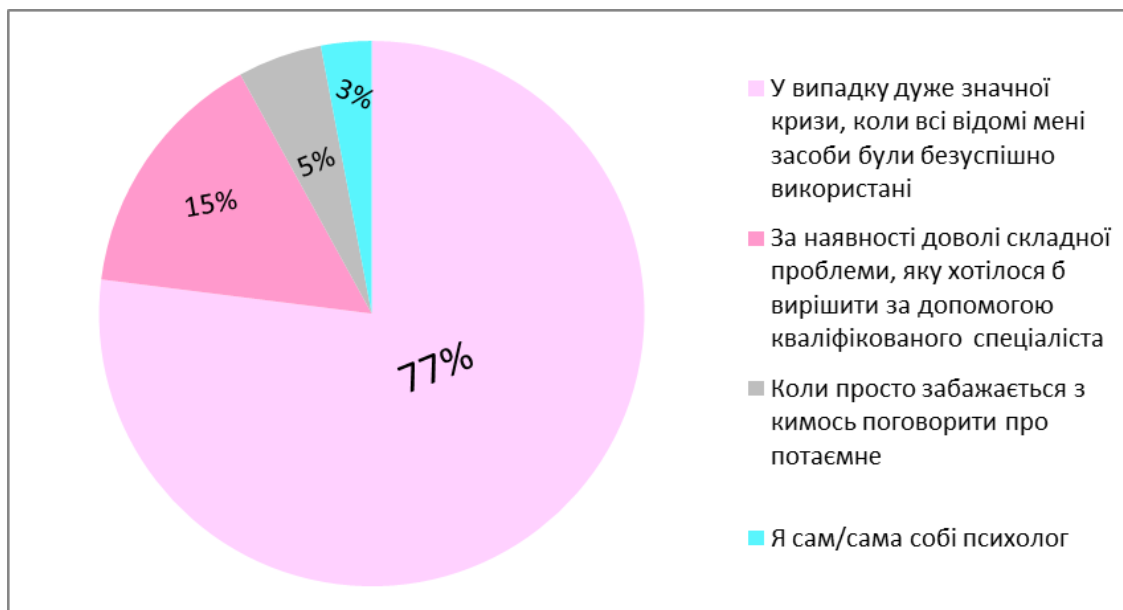

Рисунок 2.1 – Розподіл відповідей на запитання
«У якому випадку Ви звернулися б до психолога?»

Як видно з рисунку 2.1, більшість опитаних (77 %) звернулися б до психолога лише у випадку дуже значної кризи, коли всі відомі засоби були безуспішно використані; 15 % – звернулися б за наявності доволі складної проблеми, яку хотілося б вирішити за допомогою кваліфікованого спеціаліста; лише 5 % – у випадку, коли просто забажається з кимось поговорити про потаємне; і найменша кількість опитуваних (3 %) вважають що вони самі собі психологи.

Для відповіді на запитання: «Які якості, на Вашу думку, мають бути притаманні психологу?» студентам пропонувалось відмітити відзначте кілька варіантів. Отримані результати подані на риску 2.2.

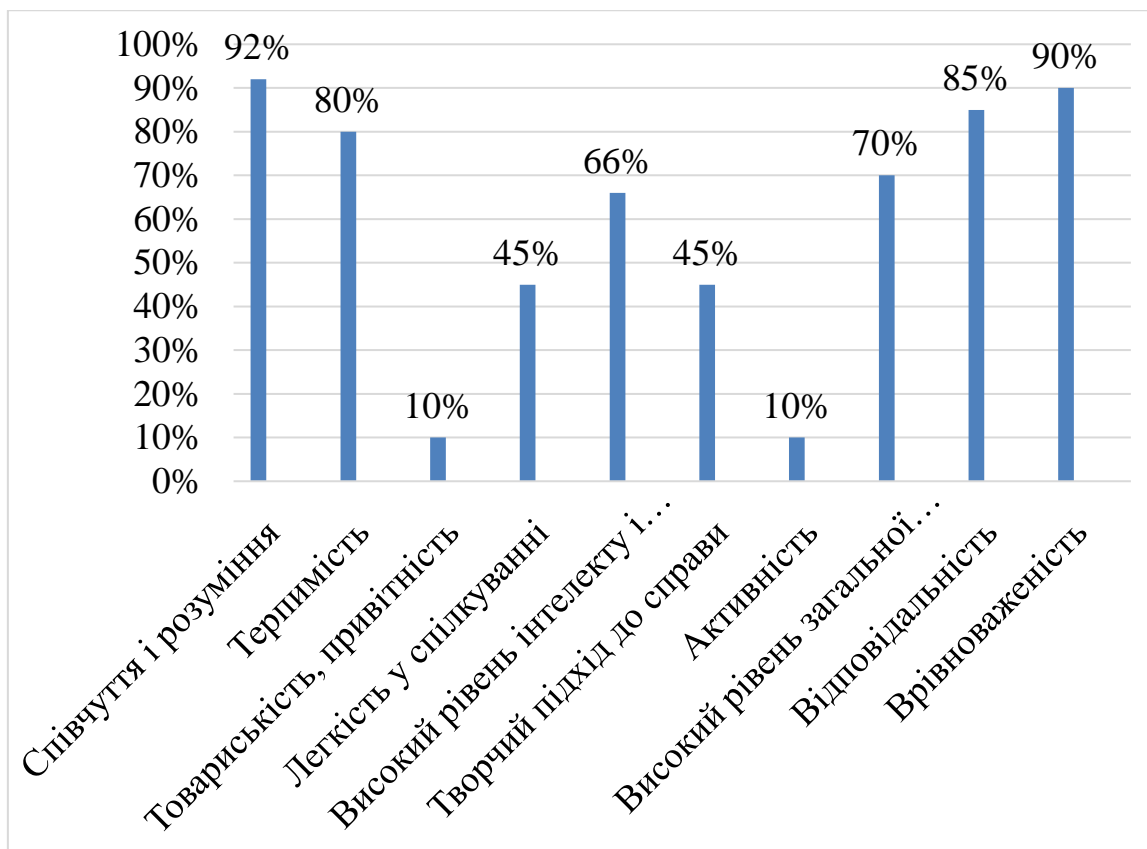

Рисунок 2.1 – Розподіл відповідей на запитання «Які якості, на Вашу думку, мають бути притаманні психологу?»

Як бачимо, з рисунку 2.2, найбільшу кількість відповідей отримали варіанти: співчуття і розуміння – 92 %, врівноваженість – 90 %, відповідальність – 85 %, терпимість – 80 %, високий рівень загальної культури і моральності – 70 %. Досить велика кількість досліджених – 66 % – відзначили високий рівень інтелекту і мовлення. такі риси, як легкість у спілкуванні і творчий підхід до справи відзначили по 45 %. Зовсім невелика кількість досліджених – по 10 % – відзначили товариськість, привітність та активність.

Окремі студенти надали також додаткові відповіді: усі перераховані якості важливими для особистості психолога, любити свою сферу діяльності і постійно намагатись шукати щось нове.

Отримані відповіді, в цілому, збігаються із вимогами до професії психолога, які ми описували у підрозділі 2.2.

Для того, щоб з'ясувати бачення ролі психолога студентами було запропоноване запитання «Ким, на Вашу думку, повинен бути психолог?». Відповіді на нього представлені на рисунку 2.2.

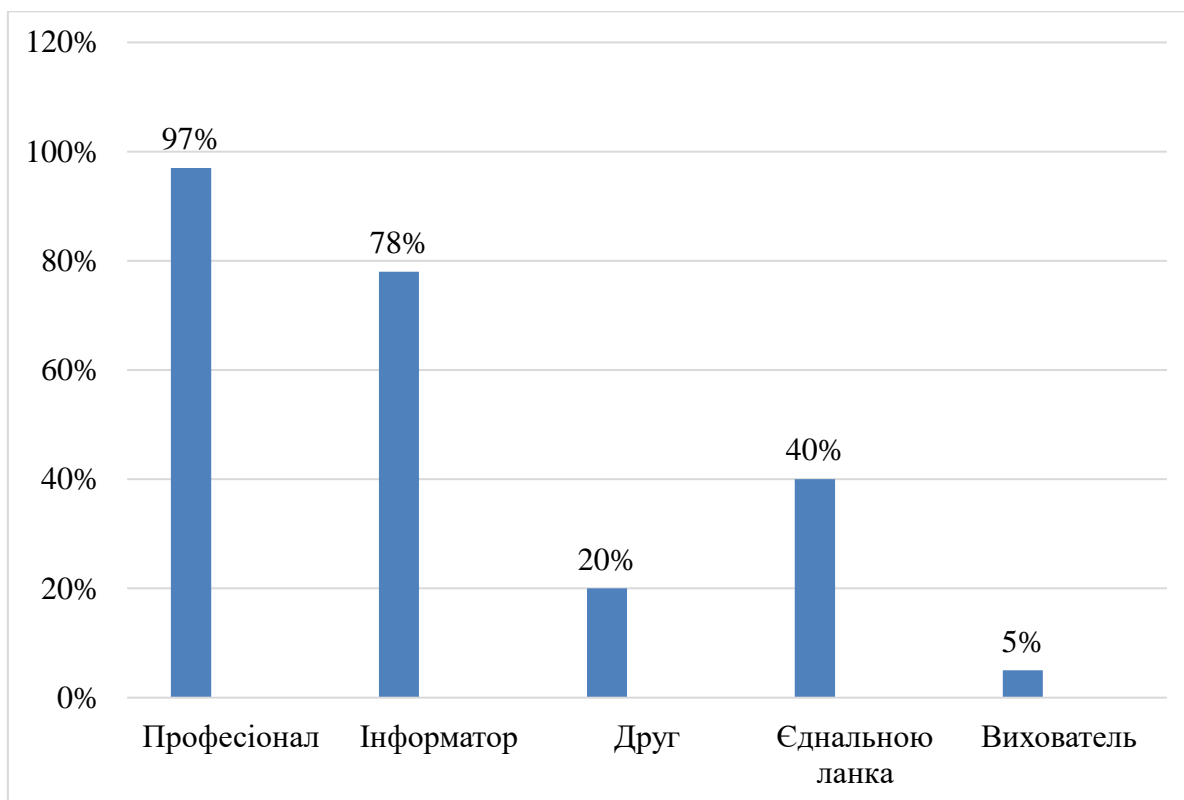

Рисунок 2.2 – Роль психолога за результатами анкетування

Як бачимо на рисунку 2.2, психолог, на думку студентів – це, в першу, чергу, професіонал, який надасть кваліфіковану допомогу (97 %). Це також інформатор, просвітитель (78 %). Психолога має виступати єднальною ланкою між людиною і суспільством – 40 %. 20 % вважають, що психолог – це друг, якому можна висповідатись. Лише 5 % вважають психолога вихователем.

Серед власних відповідей студенти давали ще такі варіанти: «вчитель», «учень».

Таким чином, уявлення студентів про свою майбутню професійну роль цілком адекватні.

На запитання: «Чим для вас у першу чергу характеризується професія психолог?» відповіді, які для унаочнення, подані на рисунку 2.3.

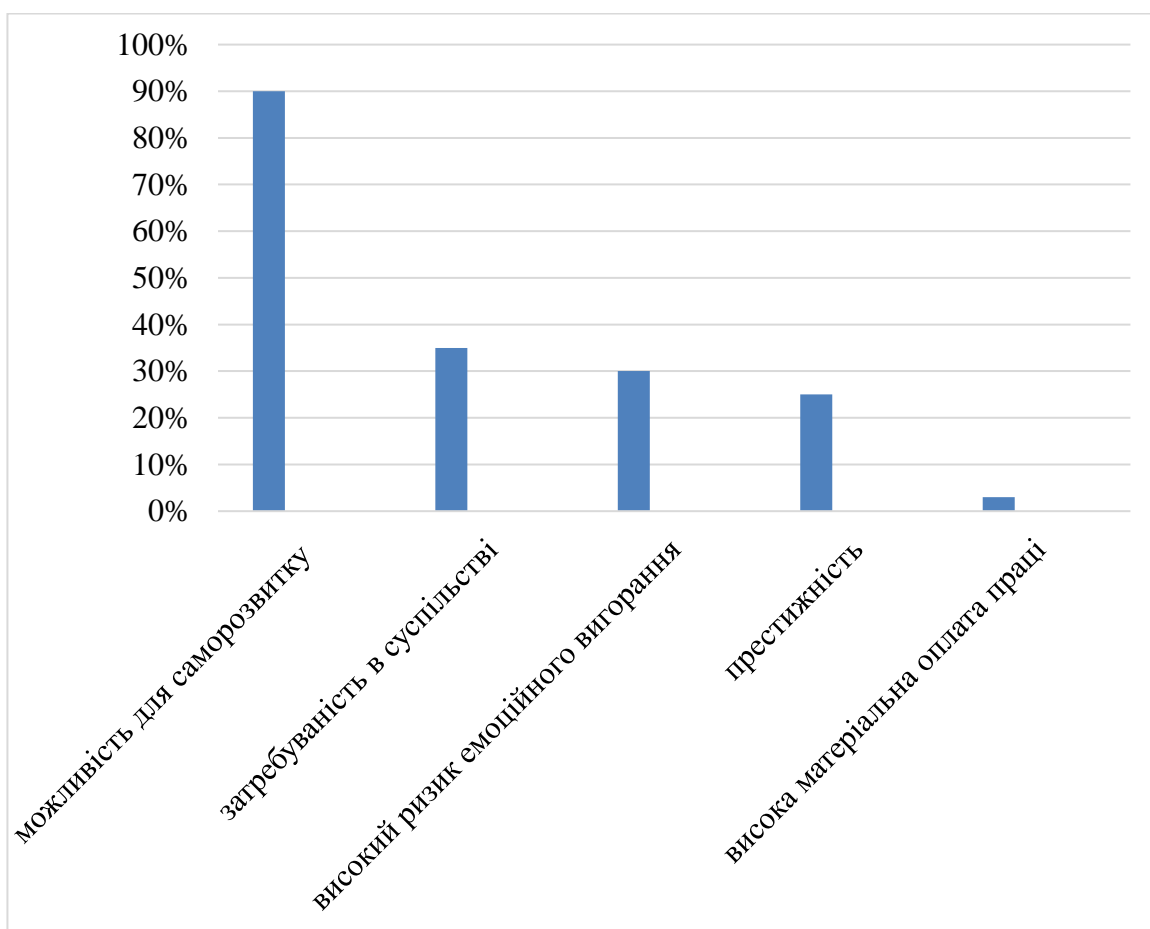

Рисунок 2.3 – Відповіді на запитання «Чим для вас у першу чергу характеризується професія психолог?»

Отже, як можна побачити з рисунку 2.3:

90 % опитуваних обрали відповідь «можливість для саморозвитку та самоактуалізації»;

35 % – затребуваність в суспільстві;

30 % – високий ризик емоційного вигорання;

25 % – престижність

3 % – висока матеріальна оплата праці.

Таким чином, виявлено, що, на думку більшості студентів професія «психолог» є такою, що, в першу чергу, дає можливість для саморозвитку, вона також визначається затребуваною у суспільстві і досить престижною, проте у ній є високий ризик емоційного вигорання.

Вибір професії психолога (запитання «Ваші особисті причини вибору професії «психолог»») студенти обґрунтовують причинами, які у порядку спадання кількості відповідей подані у таблиці 2.1 і на рисунку 2.3.

Таблиця 2.1 – Мотиви вибору професії студентами-психологами

Причини	Кількість відповідей, у %
Прагнення допомагати іншим	30
Можливість краще пізнати себе та інших людей	30
Цікава робота	25
Постійна комунікація	15

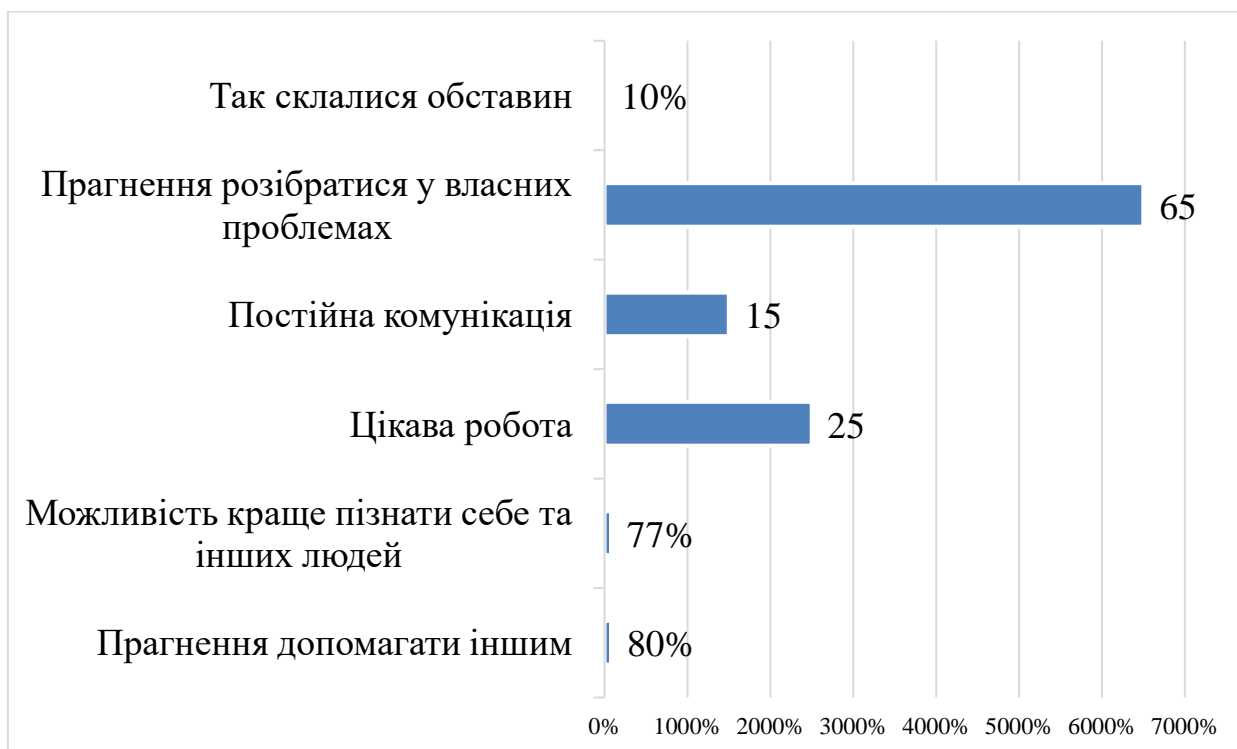

Рисунок 2.3 – Мотиви вибору професії студентами-психологами

Як бачимо у таблиці 2.1 і рисунку 2.3, провідним мотивом вступу на психологію було прагненням допомагати іншим (80 %), майже та сама кількість досліджених відзначила «можливість краще пізнати себе та інших людей» (77 %).

Досить значний відсоток – 65 % – поступили на психологію через прагнення розібратися у власних проблемах.

Для 25 % опитаних це цікава робота.

Менший відсоток набрали відповіді: «постійна комунікація» (15 %) і «так склалися обставини» (10 %).

Серед своїх варіантів як мотив вступу на спеціальність були наведені такі варіанти:

- «я займаюсь цим від душі і щодня покращую свої знання, мене не лякають складні питання і я прагну шукати на них відповіді або, за потреби, складаю їх собі, щоб відповісти пізніше»;
- «тепер займаюсь тим, що справді роблю, і починаю на цьому заробляти. Це щастя».
- «маю високий рівень емпатії і вважаю, що його можна і варто направити у русло психологічної допомоги, мені завжди було дуже цікаво спостерігати за емоціями і вчинками людей, їхнім життєвим досвідом і розуміти які мотиви ними рухають у тих чи інших вчинках».

Виходячи з отриманих даних, можна помітити, що переважно названа студентами мотивація вибору професії відповідає ті, яка має бути провідною у психолога – допомога іншим. Пізнавальна мотивація також є важливою для психолога. Прагнення розібратися у власних проблемах шляхом навчання на психології також є досить типовим під час вибору цієї професії.

Відповідно до теми нашого дослідження, нам було важливо з'ясувати, як саме досліджувані студенти-психологи розуміють поняття «образ професії», які воно викликає асоціації, і як збігається з результатами інших досліджень. Для цього їм було запропоноване відкрите запитання «Як Ви розумієте поняття «образ професії»?» та напівзакрите «Які асоціації у Вас викликає образ професії психолог?».

На відкрите запитання «Як Ви розумієте поняття «образ професії»?» були отримані досить цікаві відповіді. Наведемо деякі з них нижче.

«Зліпок суб'єктивних уявлень про зміст професійної діяльності».

«Комплексне уявлення особи про конкретну професію. Це включає у себе не лише знання про те, які завдання і обов'язки пов'язані з даною професією, але й емоційні, соціальні та культурні аспекти».

«Уявлення в суспільстві про професію».

«Певні уявлення про яку-небудь професію. Воно буває стереотипним та істинним, коли людина розібралась в темі і вільна від стереотипу. Стереотип – психолог лікує, працює з психами («тому що у нього забув?»), сам псих, читає думки, коментує будь-які психічні та поведінкові прояви оточуючих, показує ті неяснопрощоговорячі плями (Роршаха), зверхній сноб. Істина – психолог дає знання, а не поради, анти-сноб, не відповідає, якщо не питають, ба більше навіть в більшості своїй говорить навідними питаннями, має декілька видів діяльності (профілактика і просвіта, консультація, діагностика, корекція, терапія) тощо».

«Загальні уявлення або стереотипи про певну професію, також образ професії може відображати конкретні ролі, обов'язки та відповідальності, які пов'язані з певною роботою».

«Уявлення про професію, коли про неї думають або згадують»

«Уявлення про професію, коли про неї думають або згадують».

«Це те що, особа несе у суспільство. Іншими словами, людина своїми вчинками, створює певний образ професії. Наприклад: в усіх психологів

високий емоційний інтелект, психолог це розуміюча людина, психологи багато заробляють».

«Це своєрідний «портрет» або узагальнене уявлення про те, яким є представник певної професії, які навички він має мати, які обов'язки виконує, і як його сприймає оточуюче суспільство».

Як можна побачити з наведених відповідей, образ професії у наших досліджених асоціюється, переважно, з певними уявленнями про неї, зокрема стереотипами.

Для унаочнення відповіді на запитання «Які асоціації у Вас викликає образ професії психолог?» подані у вигляді гістограми на рисунку 2.4.

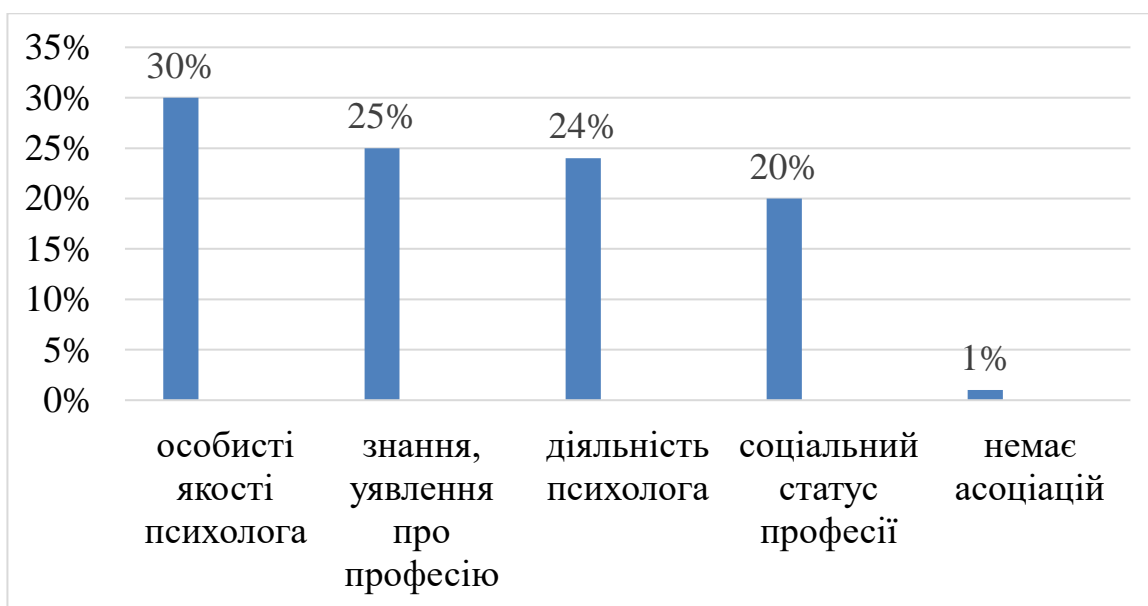

Рисунок 2.4 – Розуміння образу майбутньої професії студентами-психологами

Як видно з рисунку 2.4, поняття «образ професії» викликає у студентів-психологів такі асоціації (подано у порядку спадання частоти відповідей):

- особисті якості психолога: відповідальність, цілеспрямованість, компетентність, товариськість, розум, ввічливість тощо (30 %);

- знання, уявлення про професію (25 %);
- діяльність психолога: робочий час, робоче місце, вид професійної діяльності, професійні обов'язки (24 %);
- соціальний статус професії: престижність, успішність спеціаліста, професіоналізм (20 %);
- немає асоціацій, не знаю, немає відповіді (1 %).

На основі отриманих результатів, можна побачити, що образ професії психолога студенти пов'язують, у першу чергу, зі спеціалістом, який володіє певними професійно важливими особистими якостями, знаннями, власне професійною діяльністю і соціальним статусом психолога.

На запитання «Які з перерахованих факторів, на Вашу думку, допомагають досягти успіху в професійній кар'єрі психолога?» були отримані відповіді, які унаочнені на рисунку 2.2.

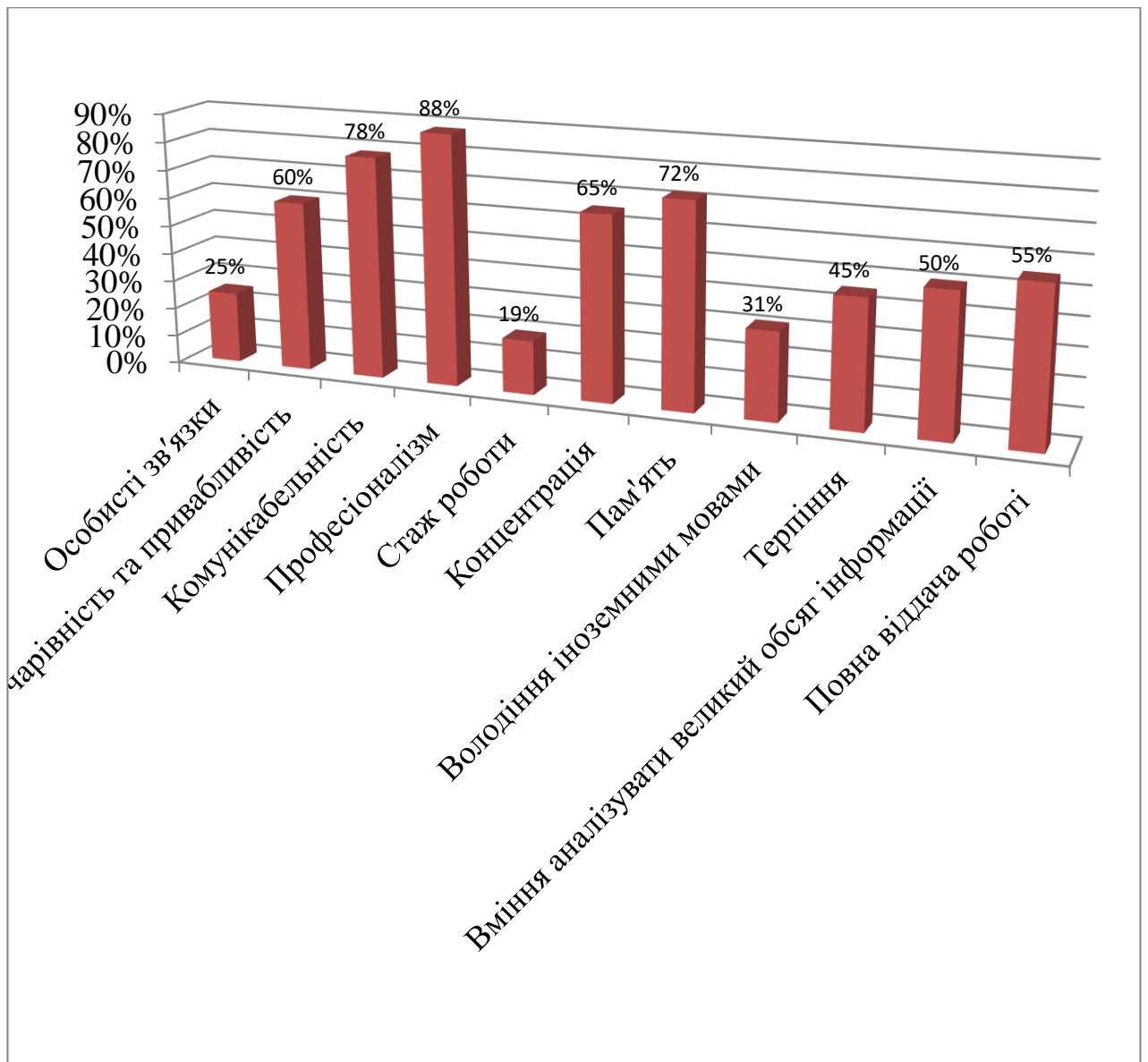

Рисунок 2.5 – Зведені дані за факторами успішності психолога як професіонала

Як видно з рисунку 2.5, серед факторів, які допомагають досягти успіху в професійній кар'єрі, більшість студенти назвали:

- професіоналізм – 88 %;
- комунікабельність – 78%
- пам'ять – 72%;
- концентрація – 65%;
- особиста чарівність та привабливість – 60%;
- вміння аналізувати великий обсяг інформації – 50%;

- повна віддача роботі – 55%;
- терпіння – 45%;
- володіння іноземними мовами – 31%;
- особисті зв'язки – 25%;
- стаж роботи – 19%.

Як свої відповіді на це запитання були названі такі варіанти:

- особисті зв'язки та можливість знайти собі наставника, провідника, людину, що готова тобі допомогти уникнути помилок з огляду на власний професійний досвід, допомогти інтегруватися у психологічну спільноту;
- захоплення і любов до своєї сфери діяльності, а тоді варто хоч трохи навчитись себе продавати, бо клієнт, який приходить не через чиюсь рекомендацію, має якось визначитись, що я хоча б вартий того, щоб надіслати мені запит;

Можна помітити, що серед лідируючих чинників – пізнавальні здібності, а також професіоналізм і харизм (особиста чарівність і привабливість). Досить важливими вважаються знання іноземних мов та особисті зв'язки, тобто студенти не відхиляють той факт, що досягати успіху у професійній діяльності часто легше і швидше можна за допомоги інших людей.

Таким чином, аналіз отриманих відповідей на запропоновану анкету «Уявлення про професію психолога» показав, що більшість студентів-психологів досить реалістично сприймають образ своєї майбутньої професії. Разом з тим, є студенти, сприйняття образу професії психолога не є реалістичним.

Результати, отримані за методикою «Тест двадцяти тверджень на самоствавлення» (М. Кун, Т. Мак-Партланд) [52] представлені на рисунку 2.6. Розглянемо їх більш детально.

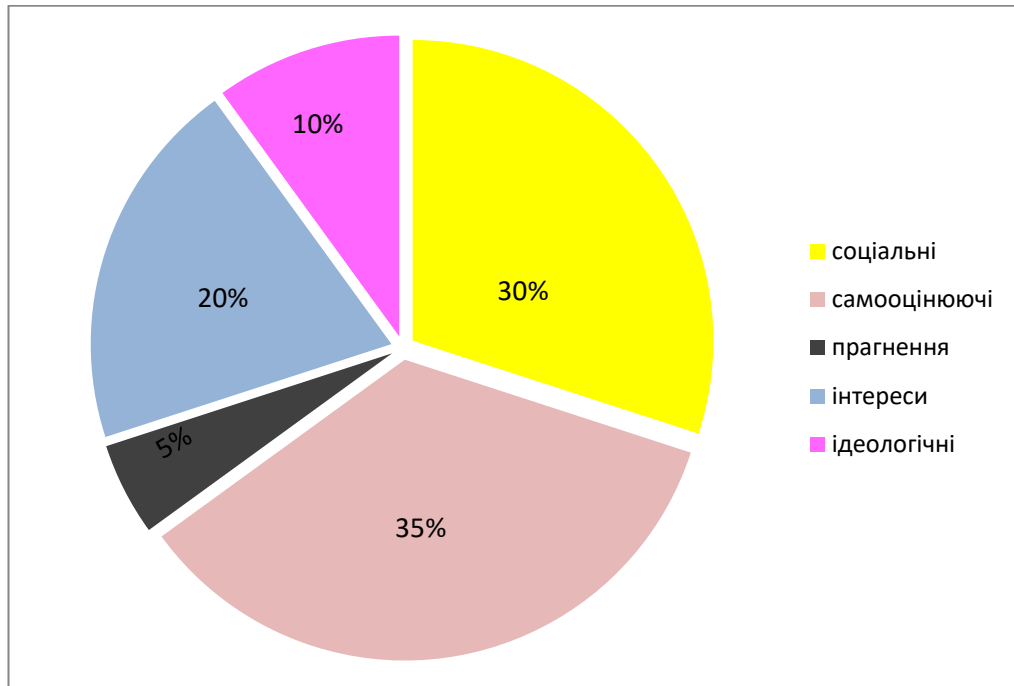

Рисунок 2.6 – Відсотковий розподіл студентів психологів за поширеністю категорій тверджень на самоствавлення

У багатьох респондентів були наявні твердження щодо своєї соціальної групи (30 %) і власної ролі в ній, зокрема у багатьох досліджених нами студентів-психологів саме такі твердження були першими в списку.

Твердження щодо власної особистості та інтересів (20 %) також виявилися доволі популярними, оскільки майже всі написали про якості, які б описували їх особистість (і не одне) та улюблені заняття.

Серед опитуваних була невелика кількість (5 %) студентів, які вже працюють за спеціальністю, або відчують себе її представником і стверджують «я психолог». Проте, більшість (70 %) висловлюються про свою професію в подальшій перспективі, тобто знаходяться на шляху професійної ідентичності. Разом, 75 % досліджених ідентифікують себе як представників професії «Психолог».

25 % студентів знаходяться на етапі самовизначення, тобто намагаються краще себе зрозуміти, з'ясувати свої можливості, потреби, їх співвідношення, виявити своє місце в соціумі тощо.

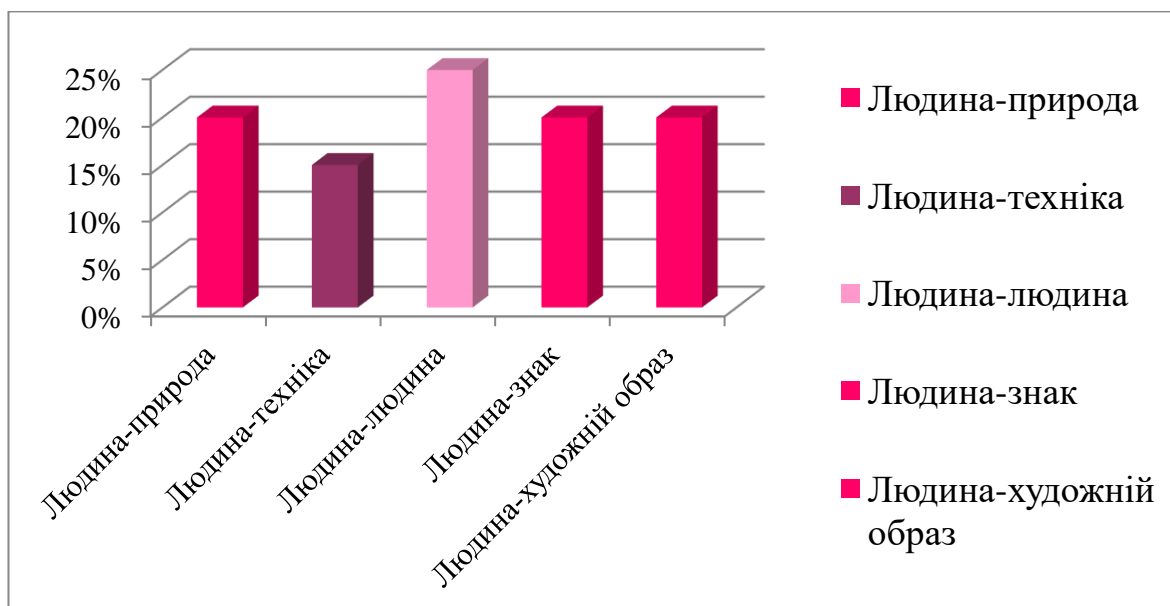
Самооцінюючі твердження (35 %) загалом мали позитивний аспект, і можна з впевненістю сказати, що більшість опитуваних мають високу самооцінку і гарне ставлення до себе. Однак, в окремих випадках зустрічалися негативні вислови на свою адресу, здебільшого з приводу власної самооцінки та впевненості.

Твердження, що включають власні прагнення (5 %) та ідеологічні погляди (10 %) також були присутні у переліках наших досліджених, проте, як бачимо, у небагатьох.

Описуючи власні прагнення, студенти в основному писали про свою майбутню професію тоді, як їхні ідеологічні погляди полягали у ставленні до себе як до особистості з глибоким внутрішнім світом.

Таким чином, за «Тестом двадцяти тверджень на самоставлення» (М. Кун, Т. Мак-Партланд) виявлено, що значна частина опитаних студентів ідентифікує себе із обраним фахом.

Результати за методикою «Диференційно-діагностичний опитувальник» подані на рисунку 2.7.

Рисунк. 2.7 – Розподіл відповідей за результатами диференційно-діагностичного опитувальника

Як можна побачити на рисунку 2.7, найбільше представлений у нашій вибірці тип професій «людина-людина» – 25 %.

Студентів, яких можна віднести до типів «людина-природа», «людина-знак» і «людина-художній образ» однакова кількість – по 20 %.

Найменше представників типу «людина-техніка» – 15 %.

Таким чином, чверть вибірки, за своїми професійними нахилами належать до типу «людина-людина», у які включена професія психолога. Це свідчить про те, що студенти свідомо обрали шлях роботи безпосередньо з людьми, тобто студенти прагнуть спілкуватись та допомагати людям, тому що їм це подобається. Ці якості, ми вважаємо, дуже важливі для психолога.

Результати опитувальника «Статус професійної ідентичності» подані на рисунку 2.8.

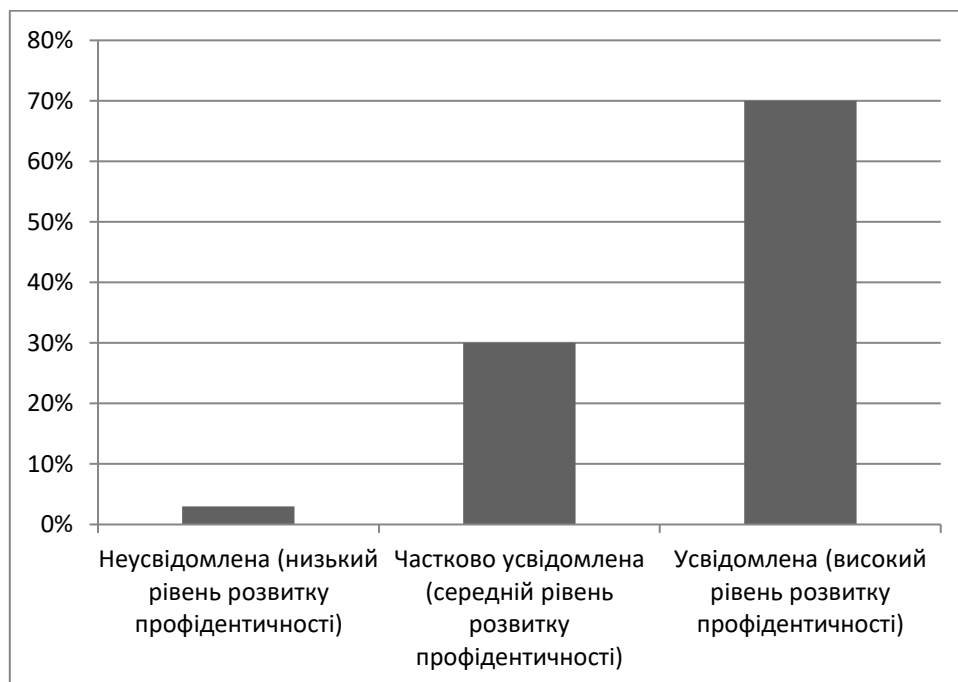

Рисунок. 2.8 – Розподіл відповідей за рівнем розвитку професійної ідентичності студентів

Як видно на рисунку 2.8, 3 % студентів мають неусвідомлену професійну ідентичність (низький рівень розвитку); 30 % – частково

усвідомлену (середній рівень розвитку); 67 % – усвідомлену (високий рівень розвитку) професійну ідентичність.

Таким чином, лише невелика кількість студентів має низький рівень розвитку професійної ідентичності. Переважна кількість має добре увідомлений рівень розвитку професійної ідентичності.

Зміст кожного рівня розвитку професійної ідентичності, згідно опитувальника «Статус професійної ідентичності» О. Радзімовської [41], представлено нижче.

Студенти-психологи з неусвідомленою професійною ідентичністю не пов'язують себе з обраним фахом. Вони переживають негативні емоції і щодо спеціальності «психологія», і щодо себе як можливих психологів. Такі студенти не мають чіткого і належно сформованого професійного образу Я. Оскільки вони не впевнені, що в майбутньому працюватимуть як психологи, то і не розуміють, навіщо їм здобувати професійно необхідні теоретичні знання і практичні вміння та навички.

Студенти-психологи з частково усвідомленою професійною ідентичністю відчують себе дещо невпевнено. Відповідно, їхні емоції щодо майбутньої професії і себе в ній є суперечливішими. Інтерес до психології у таких студентів має ситуативний характер. Ця група респондентів зазвичай невпевнена у своєму професійному виборі і нерідко має інші – непсихологічні – професійні інтереси та схильності.

Студенти-психологи з усвідомленою професійною ідентичністю, на відміну від двох попередніх груп, відчують себе як представники обраної професійної психологічної спільноти, поділяють її цінності, мають переважно позитивні емоції щодо психології і психологів; прагнуть до розширення своїх професійних знань, умінь і навичок, зокрема через самоосвіту і саморозвиток. Хочуть досягти успіху, реалізуючись у професійній психологічній діяльності.

Розглянемо тепер результати дослідження за опитувальником професійної спрямованості (ОПС) Д. Голланда, які унаочнено подані у вигляді гістограми на рисунку 2.9.

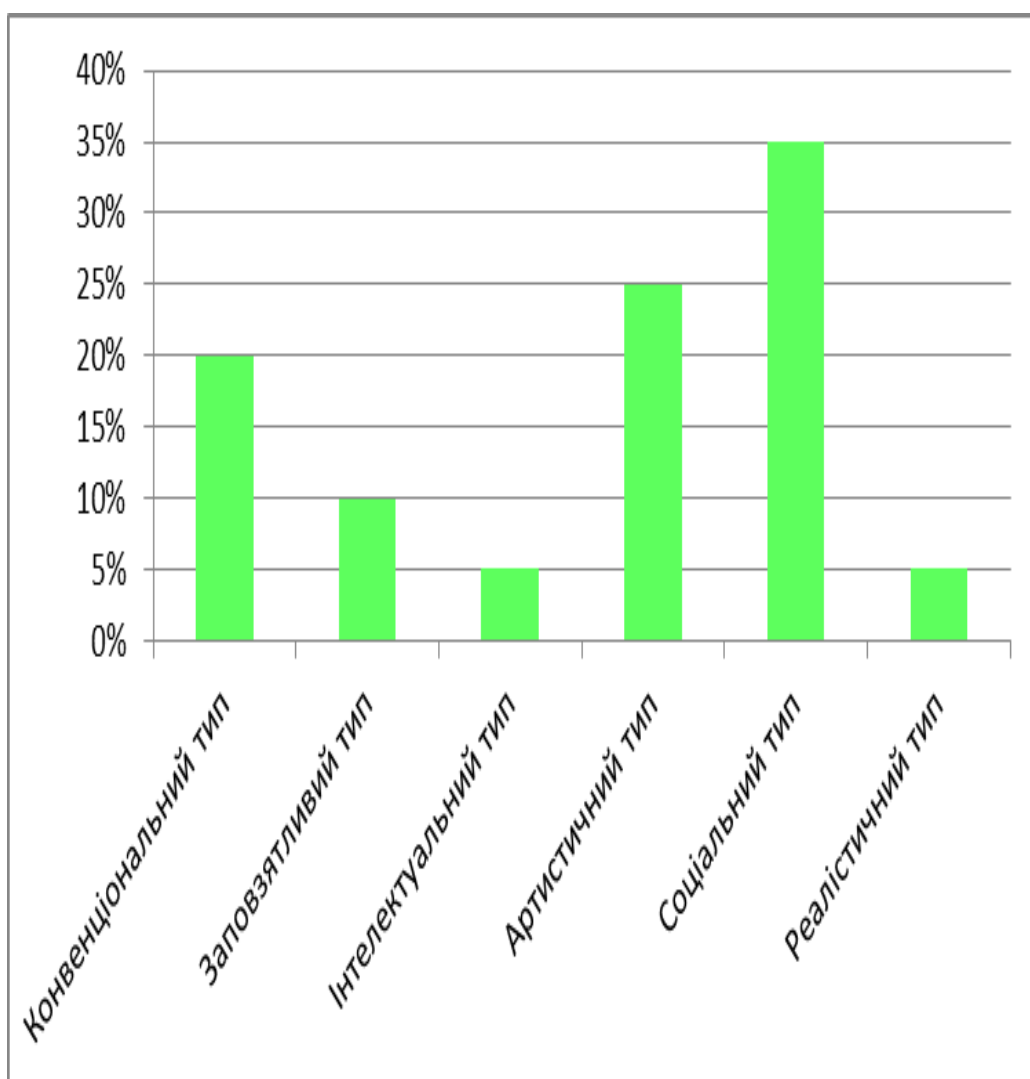

Рисунок. 2.9 – Зведені дані за результатами опитувальника професійної спрямованості Д. Голланда

За опитувальником професійної спрямованості (ОПС) Д. Голланда, поданими на рисунку 2.9, видно, що у дослідженій вибірці найбільше представлені «Артистичний» і «Соціальний» типи особистості – 25 % та 35 % відповідно. Вони характеризуються спрямованістю на роботу з людьми, гнучку та творчу роботу.

«Конвенціональний» тип, для якого характерні консерватизм та конкретність та «Заповзятливий», якому надають перевагу люди, які

прагнуть до домінантності та посидючості, типи професійної спрямованості представлені менше (20 % і 10 % відповідно)

«Інтелектуальний» і «Реалістичний» типи професійної спрямованості (по 5 %) – найменш виражені професійні типи особистості у студентів.

Отже, за результатами дослідження за опитувальником Д. Голланда, можна зробити висновок про те, що у більшості студентів чітко сформована професійна спрямованість.

Варто зауважити, що результати, отримані за різними методиками, узгоджуються між собою. Зокрема, і за диференційно-діагностичним опитувальником (ДДО), і за опитувальником професійної спрямованості (ОПС) (Д. Голланд) переважна більшість досліджених студентів-психологів належить до типів професій, яким відповідає психолог (тип «людина-людина» за ДДО і соціальний тип за ОПС).

Відзначається також збіг відповідей за методиками «Двадцять тверджень», або «Хто я?» (М. Куна і Т. Макпартленда) та опитувальником «Статус професійної ідентичності»: більшість досліджених студентів-психологів показали досить високий рівень ідентифікації себе із майбутньою професією.

Водночас, є окремі студенти, які мають низький рівень професійної ідентичності, не ідентифікують себе із майбутньою професією і, згідно анкетування, мають не дуже реалістичні уявлення про те, чим будуть займатися у майбутньому.

Підсумовуючи отримані результати, варто зазначити, що вибір професії має бути свідомим, узгоджуватися з професійними прагненнями і намірами людини, співвідноситись із її здібностями, особистісними якостями, та відповідати вимогам, які висуває кожна професія, тоді у студентів буде менше розчарувань. Для цього необхідно детально вивчати усі тонкощі обраної сфери діяльності, який образ представляє собою

фахівець з тієї чи іншої галузі, адже це визначає подальше ставлення до можливих злетів і падінь у професійній кар'єрі.

Під час проведення дослідження, нам вдалось виявити що деякі студенти не мають на меті реалізувати себе як професіонала за обраною спеціальністю через ряд причин (невідповідність реальності очікуванням про професію, невпевненість у власних силах, недостатня мотивація, бажання працювати за іншою спеціальністю тощо) У той же час, більшість опитаних готові долати будь-які перешкоди задля досягнення успіху в кар'єрі за обраною спеціальністю, і на шляху до нього.

Оскільки серед наших досліджених виявлені так, що мають нереалістичні уявлення про свою майбутню професію, доцільно все ж розробити рекомендації щодо корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів задля покращення їх професійних результатів у подальшому житті.

2.3 Рекомендації щодо корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів

Теоретичне та емпіричне дослідження показало, що формування образу майбутньої професії – відповідальний та важливий процес у житті людей. Навчаючись, студенти-психологи можуть задавати собі багато запитань: «Чи правильно я обрав / обрала професію?» «Чи відповідаю я – мої здібності і можливості цій професії?», «Чи зможу я бути хорошим психологом / хорошою психологинею?», «Чи досягну я успіху у психології?», «А чи не пошкодую я згодом про своє рішення?», «Чи вистачить мені сили і мотивації у цій професії?», «Чи правильно я розумію свою майбутню професію?» тощо. Саме брак належного обдумування цих запитань чи його повна відсутність нерідко призводить до проблем зі сприйняттям образу майбутньої професії і впливає, зокрема на навчальну

мотивацію студентів, а також прикре усвідомлення того, що обраний професійний шлях не є тим, чим би вони насправді хотіли би займатися протягом багатьох років свого життя [3].

Зрозуміло, що сприйняття образу майбутньої професії, може змінюватися під тиском зовнішніх і внутрішніх чинників. Тому іноді через деякі психологічні особливості та обставин життя, образ професії може не змінюється довгий проміжок часу (навіть декілька десятків років), натомість при тих самих обставинах, але з набором інших індивідуальних характеристик, цей образ може змінитись за набагато коротший період [34].

Відповідно, доцільно запропонувати кілька рекомендацій, спрямованих на корекцію сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів.

Корекція сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів можлива в результаті цілеспрямованих впливів. Ці впливи можна умовно поділити на педагогічні і психологічні.

До педагогічних можна зарахувати: проходження практик, дослідження та аналіз професіограм і психограм професії психолога, виконання спеціальних дослідницьких завдань спрямованих на виявлення професійних особливостей майбутньої діяльності, написання кваліфікаційних і творчих робіт тощо.

До психологічних можна включити методи і прийоми, запозичені з різних напрямків психотерапії, а також власне цілеспрямовану психологічну практику як то психологічне консультування, психолого-акмеологічне консультування тощо.

Проміжними методами є бесіда, дискусія, перегляд відео про психологів, оскільки ці способи роботи можуть здійснюватися як під час навчальних занять під керівництвом викладача, так і в спеціально організованих групах під керівництвом психолога.

Окреме місце займає самопізнання, саморозвиток і самовиховання студентів.

Нижче розглянемо більш детально деякі з перерахованих методів, які можна застосовувати для корекції сприйняття образу майбутньої професії у психологів.

Одним з найлегших та найдоступніших методів корекції образу професії та накопичення фахового досвіду для всіх спеціальностей, і психології зокрема, є *проходження різних видів практик*. У цьому процесі вдосконалюються вже сформовані під час навчання знання, вміння, навички та професійно важливі якості. У розрізі нашої теми, особливою перевагою фахової практики є перевірка щирості інтересу студента-психолога до обраної професії. Фахова практика також дає студенту можливість у природніх умовах побачити ті змін, які провокуватиме його майбутня професійна діяльність, і допомагає оцінити рівень власної особистої готовності до цієї діяльності взагалі.

Для того, щоб практики давали належні професійні навички та уміння, а також сприяли формуванню реалістичного сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів, усі види практик мають бути витримані у певній послідовності і у зв'язку з теоретичними курсами, що вивчають здобувачі освіти.

Головна рекомендація для студента-психолога щодо корекції сприйняття образу майбутньої професії – це *самопізнання, саморозв'язок, самоосвіта, самовиховання та інша самотворча діяльність*. Самотворення у всіх своїх проявах, зокрема професійне, є постійною і систематичною працею, яка полягає у напрацюванні студентом-психологом необхідних йому у майбутньому професійних якостей, відповідна зміна моделей поведінки тощо [18].

Психологічне, психолого-педагогічне, психолого-акмеологічне, консультування. Це спосіб психологічної підтримки людини, зокрема у її

самовизначенні як суб'єкта особистісних і професійних досягнень. Консультування включає в себе як індивідуальне психологічне консультування, так і групову роботу зі спеціально організаційними групами, а також психодіагностичне забезпечення всього консультативного процесу [19, с. 157].

Бесіда, яку можуть проводити не лише психологи, а й викладачі з метою роз'яснення особливостей професійних функцій психолога.

Цей метод вербальної комунікації, спрямований на вирішення соціально-психологічних проблем особистості, зокрема тих, що актуалізувались через її професійне самовизначення, хибне сприйняття образу майбутньої професії тощо.

Бесіда може бути використана як самостійний метод і як складова на різних етапах психолого-педагогічного консультування:

- на початку – для встановлення контакту зі студентом;
- упродовж консультації – для визначення проблеми студента, збору необхідної інформації і її узагальнення, під час аналізу результатів спостереження і тестування, особливо за умов використання проєктивних методик;
- на завершальній стадії – для надання студентові рекомендацій і здійснення психологічного впливу [12].

Групова дискусія спрямована на обговорення особливостей майбутньої професійної діяльності психолога [35, с. 27-31].

Групова дискусія – це метод роботи з групою, що припускає сумісне обговорення і аналіз проблемної ситуації, питання або завдання. Загальна тривалість може становити від 5-10 хв. до 1-1,5 год.

Психологічна цінність дискусії у контексті роботи зі сприйняттям образу майбутньої професії – це:

1) з'ясувати та краще усвідомити студентом-психологом своє сприйняття образу майбутньої професії;

2) побачити, як по-різному можуть сприймати образ майбутньої професії інші студенти.

Перегляд відео про психологів, психотерапевтів тощо у супроводі викладача або психолога:

А) перегляд художніх фільмів з подальшим розбором проявлених стереотипів і хибних уявлень про професію психолога;

Б) перегляд документальних фільмів, наприклад, про консультування К. Роджерсом тощо.

Вивчення й аналіз професіограми і психограми психолога, що дасть студенту можливість не лише скорегувати власне сприйняття майбутньої професії, а й визначити зони свого розвитку і професійного вдосконалення. Студенти-психологи мають бути ознайомлені із такими аспектами своєї майбутньої професійної діяльності:

– загальні характеристики праці (зміст, провідні операції, або дії, умови і характер праці);

– вимоги професії до якості підготовки (знання, уміння і навички);

– вимоги професії до особистісних якостей (професійно важливі якості, схильності, інтереси тощо);

– протипоказання [8,26,31].

Аутогенне тренування – є ефективним способом для корекції сприйняття образу майбутньої професії. Під час аутогенного тренування студент може собі необхідні установки щодо майбутньої професійної діяльності. Це також чудовий інструмент для оволодіння низкою професійно важливих якостей. За рахунок самонавіювання цей метод дає можливість покращити концентрацію уваги, уяву, сприяє розвитку

самоконтролю за думками та емоціями. Релаксація сприяє зниженню психічної і фізичної напруги, допомагає краще усвідомлювати і контролювати студентів своє тіло [44].

Разом із аутогенним тренуванням застосовуються *техніки візуалізації*, які полягають у створенні потрібних людині образів у свідомості з метою змінити свій світогляд, сприйняття, установки, переконання тощо. Зокрема студент-психолог може створювати в уяві реалістичні образи майбутньої професійної діяльності з одного боку, і своєї успішності в ній – з іншого.

Бібліотерапія – це спосіб психологічної допомоги, який заснований на цілеспрямованого використанні літератури. Л. Подкоритова, розглядаючи бібліотерапію як вид арттерапії, визначає рецепитивну (пасивну) й творчу (активну) бібліотерапію. Перша відповідає класичному визначенню бібліотерапії – цілеспрямоване читання. Друге – певною мірою збігається із нарративною психотерапією [34].

Корекційний вплив цілеспрямованого читання виявляється в тому, що літературні образи і пов'язані з ними психічні реакції дають людині те, що їй наразі потрібно, зокрема заповнюють брак необхідних знань та уявлень. Під час бібліотерапії важливо вести читацький щоденник, аналіз якого дозволяє психологу або самій особистості достатньо об'єктивно оцінити динаміку покращень мотиваційної сфери взагалі [57]. У розрізі роботи із корекцією сприйняття образу майбутньої професійної діяльності студентами-психологам доцільно читати книги засновників психотерапевтичних шкіл (А. Адлера, Е. Берна, Ф. Перлза, К. Роджерса, В. Франкала, З. Фрейда, К. Г. Юнга та ін.) та діючих (раніше або зараз) психологів і психотерапевтів. Зокрема доцільно рекомендувати майбутнім психологам книги І. Ялома. Написані доступно і цікаво, вони дають реалістичне уявлення про специфіку психотерапевтичної практики.

Метод позитивних психологічних настроїв, запозичений з позитивної психології, спрямований на розвиток у студента-психолога віри в свої професійні можливості. Метод побудований на зміні переконань і формуванні альтернатив. Попрацювавши над власним мисленням та зміною думок студент-психолог може змінити своє сприйняття образу майбутньої професійної діяльності, ставлення до неї і себе у ній, знизити тривогу щодо свого професійного майбутнього тощо [27].

Арттерапія – метод саме для виявлення спектру проблем, які приводять до погіршення мотивації. Цей напрям терапії включає в себе малювання, ліплення, колажування, написання казок, хоку, історій та інші мистецькі техніки. Перевага його в тому, що образ художньої творчості відображає всі підсвідомі процеси, які ґрунтуються на мріях і страхах, спогадах та нових відчуттях. Для роботи з образом професії підходить багато арттерапевтичних методик, спрямованих на роботу з образом Я. Використовуючи їх, доцільно скорегувати інструкцію, запропонувавши клієнту чи клієнці зобразити за допомогою художніх засобів власні уявлення про свою професію, її образ тощо. Наприклад, можна використати колаж, інсталяцію, малюнок, вільне письмо на тему «Моя професія» [16], написати казку, хоку, легенду, оповідання про психолога тощо. Зокрема, згідно досліджень Л. Інжиєвської [16], особливо ефективним для роботи зі сприйняттям образу майбутньої професії є колаж.

Колаж (від франц. collage – наклеювати) – техніка, що полягає у приклеюванні чи прикріпленні за допомогою скотчу, скріпок, степлера, пластиліну тощо на основу (зазвичай паперову) найрізноманітніших «вирізків» – друкованих зображень (фотографій, зображень з журналів, газет, листівок, плакатів й інших видань з картинками, малюнками й фотографіями) на задану тему. Колаж може доповнюватися словами, фразами, кольорами. Можна домальовуватися як окремі елементи колажу,

що не були знайдені в журналах чи газетах, так і цілі малюнки; створюватись фон тощо [12, с.139].

Експериментально-феноменологічний підхід, що є провідним принципом роботи у гештальт-психології, полягає у тому, що людина робить над собою певний експеримент і спостерігає деякі феномени, які сприяють корекції сприйняття образу майбутньої професійної діяльності [61]. Цей експеримент може полягати в розповіді про певну проблему, життєву подію, майбутню професійну діяльність і пов'язані із нею переживання; це також може бути просто розмовою на вільну тему; обговоренням поведінки за тих або інших обставинах тощо [44].

При умовах роботи над образами майбутньої професії, доцільно використовувати метод порожнього стільця [21], де треба уявити що на стільці навпроти сидить інше «Я» людини, наприклад із іншим сприйняттям образу майбутньої професії. Ключовий момент цієї практики – це побудова діалогу із самим собою. Задаючи питання, людина має фіксувати в пам'яті феномени, що відбуваються під час цієї розмови із собою. Весь процес відбувається за принципом «тут і тепер», а сама робота здійснюється над тими думками й почуттями, що виникають у момент програвання-проживання ситуації.

Коли в людини неадекватне сприйняття образу майбутньої професії, вона може боятися свого майбутнього, можливих професійних невдач, застрягати в минулому, впадати у самозвинувачення через те, що щось зробила або не зробила для своєї майбутньої професії (мало знає, не те вивчила тощо). Як наслідок, студент може ніби «випадати» з теперішнього і втрачати контакт із дійсністю та справжньою професійною ситуацією. Тут буде корисним тілесне усвідомлення, коли людина вчиться бути присутньою в світі та відбувається підвищення усвідомлення свого майбутнього, покращується сприйняття образу майбутньої професійної діяльності.

Розглянемо окремо вправу «Покинутий магазин» [20]. Вона ілюструє процес ідентифікації особи з тими аспектами свого «Я», які людина несвідомо відкидає. Для виконання цієї вправи, людина має розслабитися та уявити, як вона пізно вночі проходить повз магазин, який вже давно не працює. Потрібно позаглядати у вікна цього магазину і знайти будь-яку річ. Після цього її потрібно ретельно розглянути. Після того, людина має уявити що вона і є той знайдений і розглянутий предмет. Пропонується відповісти такі запитання: «Чому цю річ залишили у цьому магазині?», «Які почуття, відчуття, думки у вас виникають?», «Яким є життя цієї речі?». Завдяки цій вправі людина проєктує свої провідні життєві проблеми, які можуть призводити і до викривленого сприйняття образу майбутньої професії. Зокрема для студентів-психологів можна запропонувати уявити покинутий магазин для психологів.

Тренінгова робота на сьогодні є дуже популярною і користується попитом серед студентів.

Тренінг – це метод активної цілеспрямованої зміни психологічних феноменів людини, групи, організації для гармонізації їх особистісного та професійного буття [35, с. 4-5].

Принципи роботи тренінгової групи:

- Принцип активності. Людина засвоює 90 % від того, що робить сама, на відміну від того що чує (10 %), бачить (50 %), і промовляє (70 %).
- Принцип дослідницької, або творчої, позиції. Учасники групи усвідомлюють, виявляють, відкривають як ідеї, закономірності, вже відомі, так і особисті ресурси, можливості, особливості; тренер придумує, конструює і організовує ситуації, які давали б можливість членам групи усвідомити, апробувати і вивчити нові способи поведінки, експериментувати з ними.

- Принцип об'єктивування, або усвідомлення, поведінки. Універсальним засобом об'єктивування поведінки є зворотний зв'язок, відповідно, учасники поступово переходять з імпульсного рівня на рівень, що об'єктивується, а тренер, у свою чергу, створює умови для ефективного зворотного зв'язку в групі.

- Принцип партнерського, або суб'єкт-суб'єктного, спілкування. Це спілкуванням, при якому враховуються інтереси, почуття, емоції інших учасників взаємодії, визнається цінність іншої людини; створює в групі атмосферу безпеки і довіри, яка дає учасникам групи можливість експериментувати зі своєю поведінкою і не соромитись своїх помилок; тісно пов'язаний з принципом творчої позиції [35, с.4-5].

Відповідно, тренінг є одним з найбільш ефективних методів роботи, які можна рекомендувати для корекції сприйняття образу майбутньої професії студенті-психологів. У тренінг можна включати вище згадані бесіду, перегляд відео, групову дискусію, арттерапевтичні і гештальт-вправи, а також інформування у вигляді міні-лекцій.

Тренінгова робота дає можливість краще виявити хибні уявлення про майбутню професійну діяльність та відкоригувати їх.

Зокрема нижче наведено невелику тренінгову програму, спрямовану на корекцію сприйняття образу майбутньої професії.

В основі цієї тренінгова програма лежить тренінг О. Радзімовської, який був нами адаптований під корекцію сприйняття образу майбутньої професії. У цьому тренінгу нами були використані малюнкові вправи, ігрові вправи, колаж, інформування, обговорення (групова дискусія) професіограми й етичного кодексу психолога.

Тренінг для корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів [44]

Мета: корекція сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів

Завдання створеної програми:

1. Сприяння самопізнанню і саморозвитку студентів-психологів у контексті майбутньої професійної діяльності.

2. Надання відомостей про вимоги до професії психолога.

3. Розвиток професійно значущих якостей: рефлексія, гнучкість, критичність, емпатія.

4. Подолання психологічних бар'єрів і неадекватних уявлень щодо майбутньої професійної діяльності

Методи роботи: групова дискусія, ігри, психогімнастика, малювання, візуалізація, колаж, творчі завдання.

Форма роботи: групова.

Зауважимо, що всі, запропоновані у програмі методики, можна використовувати не лише в груповій, а й в індивідуальній роботі зі студентами-психологами.

Кількість учасників: 6-12.

Організація занять: один раз на тиждень.

Тривалість заняття: від 100 до 180 хв.

Кількість занять: 6.

Структура програми представлена нами у таблиці 2.2.

Повний обсяг тренінгу подано у додатку Б

Таблиця 2.2 – Структура тренінгу для психологічної корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів

№	Назва заняття	Призначення	Вправи	Тривалість, хв
1	Знайомство з темою. Початок	Інформування	«Знайомство»	20
		молоді як будуть	«Асоціації» [44]	20
		проходити	«Хто я» [56]	20

	роботи	тренінги. Зняття емоційної напруги.	Проективний малюнок [17] «Сходінки» [6]	30 30
2	Згуртування групи. Продовження розвивальної роботи	Розвиток навички самовдосконалення та самопізнання	«Один день з життя студента-психолога» [50] «Баланс реальний і бажаний» [39] «Комісійний магазин» [28] «Позиції» [46]	20 20 30 30
3	Робота з ресурсами студентів	Пошук внутрішніх ресурсів через вирішення особистих проблем	«Карлючки» [55] «Стілець» [44] «Чарівні дзеркала» [54] «Не можу / Не хочу» [53]	40 30 30 20
4	Робота з образом професії	Дослідження і корекція образу професії	Колаж «Моя професія» [16]	90
5	Робота з образом професії	Корекція образу професії згідно реальних вимог до неї	Знайомство із професіограмою психолога і її обговорення Знайомство з етичним кодексом психолога [13] Написання	30 30

			особистого етичного кодекса психолога	30
6	Робота над новими стратегіями поведінки. Закріплення нових умінь.	Самовдосконалення особистості. Рефлексія всіх занять	«Раціональність» [25]	20
			Техніки візуалізації [44]	30
			«Карта доріг мого життя» [53]	30
			Прощання	20

У таблиці 2.2 наведено вправи, які відрізняють одне заняття від іншого. Крім зазначених у таблиці, кожне заняття містить у собі ритуал привітання та прощання.

Цей тренінг може бути використаний у практичній роботі психологів, які працюють зі студентами, зокрема у роботі психологічних служб вищих навчальних закладів.

Окрім того, нами були адаптовані рекомендації, запропоновані А. Рябоконець [44] безпосередньо для студентів психологів щодо корекції їхнього сприйняття образу майбутньої професії.

Короткі рекомендації для студентів-психологів для корекції сприйняття образу майбутньої професії.

1. Вивчайте вимоги до своєї професії: читайте про неї, вивчайте професіограми, психограми, етичні кодекси.
2. Читайте якомога більше професійної літератури, зокрема першоджерел: А. Адлера, Л. Виготського, Г. Костюка, С. Максименка, Ф. Перлза, Н. Пезешкіана, К. Роджерса, З. Фрейда, К. Г. Юнга та інших.

3. Відвідуйте майстер-класи, семінари, вебінари інших психологів і психотерапевтів.
4. Спробуйте себе у ролі клієнта і відвідайте психолога: так ви дійсно дізнаєтесь, що відбувається у психологічному кабінеті насправді.
5. Відповідайте за своє навчання, свою роботу, свій успіх, своє життя.
6. Ставте перед собою досяжні і привабливі цілі.
7. Пам'ятайте про принцип «не нашкодь» і водночас про те, що психолог – це людина, а людині властиво помилятися.
8. Пам'ятайте, що нематеріальні винагороди, теж винагороди.
9. Шукайте і досліджуйте нові можливості, нові методи, напрямки, сфери психології.
10. Пам'ятайте, що успіх психолога – це результат постійної праці, саморозвитку, самоосвіти, самовдосконалення.

Запропоновані рекомендації можуть бути корисними для студентів-психологів, а також можуть бути використані викладачами освітніх програм «Психологія» і психологів, що працюють із такими студентами.

Висновки до розділу 2

У другому розділі, згідно результатів теоретичного дослідження образу майбутньої професії у студентів-психологів нами було проведено емпіричне дослідження особливостей образу майбутньої професії у студентів-психологів.

Було дібрано відповідний діагностичний інструментарій: Анкета «Уявлення про професію психолога» (анкети Д. Ветоха, Л. Подкоритової у модифікації А. Никитюк); методика «Двадцять тверджень», або «Хто я?»

(М. Куна і Т. Макпартленда); методика «Диференційно-діагностичний опитувальник»; опитувальник «Статус професійної ідентичності» (Радзімовська О. В); опитувальник професійної спрямованості ОПС (Д. Голанда)

За допомогою цих методик було досліджено 31 особу віком від 19 до 42 років, з них 23 дівчини (74 % вибірки) і 8 хлопців (26 % вибірки).

Виявлено, що більшість досліджуваних ідентифікують себе із професією психолога, відповідають цьому психотипу за методиками ДДО і ОПС. Сприйняття образу майбутньої професії у досліджених студентів-психологів переважно реалістичне, однак, виявлені студенти, сприйняття образу майбутньої професії у яких є недостатньо реалістичним і дещо стереотипізованим. Це підтверджує гіпотезу нашого дослідження.

Відповідно до отриманих результатів, було запропоновано рекомендації і психологічний тренінг для корекції сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження образу майбутньої професії у студентів-психологів дає можливість зробити такі висновки.

Проведено теоретичне дослідження особливостей сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами. Виявлено, що сприйняття образу майбутньої професії є складним і багатоаспектним феноменом, на який впливає низка різноманітних чинників (сімейне виховання, медійний вплив, професійні стереотипи тощо).

Визначено, що сприйняття образу майбутньої професійної діяльності у студентів-психологів є процесом поступового створення конкретного образу професії психолога; під час цього процесу відбувається усвідомлення і прийняття студентами-психологами своєї професії, формування професійної мотивації і професійних установок.

Здійснено емпіричне дослідження особливостей сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами. Виявлено, що більшість досліджуваних ідентифікують себе із професією психолога, відповідають цьому психотипу і сприймають образ майбутньої професії достатньо реалістично. Разом з тим, виявлені студенти, сприйняття образу майбутньої професії у яких є недостатньо реалістичним і дещо стереотипізованим. Таким чином, гіпотеза нашого дослідження підтвердилася.

Розроблено рекомендації щодо корекції сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами, а також тренінг для роботи із образом майбутньої професії.

Перспективи подальшого дослідження особливостей сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами полягають в розширенні вибірки, зокрема чоловічої підвибірки для здійснення порівняння результатів за гендерною ознакою, порівняння сприйняття образу майбутньої професії у студентів-психологів різного року і форми навчання, апробації розроблених рекомендацій і тренінгу.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Баклицький І. О. Психологія праці : підручник. 2-е вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2008. 656 с.
2. Берташ М., Клевець Л., Коханець А. «Особливості конкретних методів та методик професійного відбору персоналу». *Вісник Національного університету оборони України*, 2022. С. 5-13.
3. Бондаренко І. В. Зв'язок життєвої перспективи з переживанням страху та тривоги у студентів-психологів. Київ : Національний авіаційний університет, 2021. 71 с. URL: <http://surl.li/ogyulu> (дата звернення: 03.10.2023).
4. Бородулькіна Т. О. Технологія використання КТС А. М. Еткінда при дослідженні образу професії студентів-психологів. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 2. С. 95-107.
5. Гавриловська К., Пелешок Г. Динаміка образу майбутнього у студентів психологічних спеціальностей протягом навчання у ВНЗ. URL: <http://surl.li/axzbr> (дата звернення 06.10.2023)
6. Гапонова О. Профорієнтаційні ігри. *Психолог*. 2007. № 23-24. С. 9-16
7. Гаркавенко Н. В., Доскач С. С. Вплив соціальних уявлень студентів на створення образу майбутньої професії психолога. *Вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича*. Чернівці, 2018. № 7. С. 4-8.
8. Диференційна психологія: методичні вказівки з вивчення дисципліни для студентів спеціальності «Практична психологія» / Л. О. Подкоритова. Хмельницький : ХНУ, 2009. 51 с.
9. Долинська Л. В., Патруль М. В. Специфіка образу «Я-професійного» в психологічних дослідженнях. *Освіта і наука – 2023* : зб. наук. праць уч-ків звітнонаукової конф. студентів та аспірантів Факультету психології Українського держ. університету імені Михайла Драгоманова (3-7 квітня 2023 року, м. Київ). Київ, 2023. 213 с. URL: <http://surl.li/ogyqc> (дата звернення: 10.10.2023).

10. Дробот О., Митрофанова С. Психосемантичний підхід у дослідженнях професійної самосвідомості майбутніх психологів. Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць. 2019. № 46. С. 114–134.
11. Екстремальна та кризова психологія : термінологічний словник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків : ХНАДУ, НУЦЗУ, 2018. 291 с.
12. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О.Л. Вознесенська, О.М. Скар, О.А. Бреусенко-Кузнецов, О.О. Деркач, Л.В. Мова та ін.; [за заг. наук. ред. О.Л. Вознесенської, О.М. Скар]. Київ : Золоті ворота, 2017. 312 с.
13. Етичний кодекс психолога. URL: <https://druzhba.osv.org.ua/etichnij-kodeks-psihologa-11-28-42-27-03-2019/> (дата звернення: 26.10.2023)
14. Іванова Т. П. Я-концепція як складова професійної свідомості психологів. *Соціальна психологія*. № 9, 2007. С. 36–39.
15. Іващенко А. І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2020. 248 с. URL: <http://surl.li/ogzmi> (дата звернення: 10.09.2023).
16. Інжиєвська Л. А. Арт-терапевчний тренінг : конспект лекцій та робочий зошит для самостійної роботи з дисципліни. Друге видання, доповнене. Київ : Педагогічна думка, 2018. 184 с
17. Заняття «Шлях до себе» URL: <https://naurok.com.ua/zanyattya-psihologa-shlyah-do-sebe-172879.html> (дата звернення: 28.09.2023)
18. Климчук О. М. Психологічні особливості професійного самовизначення студентів психологів. Київ : Національний авіаційний університет, 2021. 83 с. URL: <http://surl.li/ogzkt> (дата звернення: 18.10.2023).
19. Кокун О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. Агенство», 2012. 200 с.
20. Кутішенко В.П., Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум : навч. посіб. Київ, 2009. 448 с.
21. Лаврентьева-Ірха Ю. Особливості використання технік психодрами в корекційній роботі психолога : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 50 с.

22. Легендзевич Г. Я., Малинович Л. М., Формування рефлексивних умінь майбутніх психологів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна, 2015. С. 99–108.
23. Лозова О. М. Структура самоствалення майбутніх психологів як основа конструювання образу світу професії. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць. 2019. № 21. С. 331–348. URL: <https://journals.urau/index.php/2227-6246/article/view/159643/158886> (дата звернення: 29.09.2023).
24. Макаруч І.С., Мудрик А.Б. Психологічні особливості образу «Я-професіонал» у студентів психологів. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/22/143> (дата звернення: 28.10.2023)
25. Максименко С.Д., Царькова О.В., Прокоф'єва О.О., Кочкурова О.В. *Практикум із групової психокорекції* : навч. посіб. Мелітополь, 2015. 414 с.
26. Марценюк М. О. Професіограма професії як орієнтир для самовизначення майбутнього психолога. URL: <http://surl.li/ogzgp> (дата звернення: 29.09.2023)
27. Митрофанова С. Становлення професійної самосвідомості майбутніх психологів як освітня проблема. *Теорія і практика сучасної психології*. 3(2), 2019. С.54-58.
28. Мотиваційний тренінг «Знайди свій шлях». *Острів знань*. URL: <http://surl.li/ogzml> (дата звернення: 01.11.2023)
29. Никитюк А., Подкоритова Л. психологічні особливості професії «Психолог». *Формування особистості сучасного фахівця як суб'єкта самотворення в умовах освітнього простору* : матеріали XIII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30 листопада 2023 р.). Хмельницький : Хмельницький національний університет, 2023. 14 с.
30. Опитувальник професійної спрямованості ОПС (Дж. Голланда). URL: <http://tests.puet.edu.ua/files/test1-4.pdf> (дата звернення: 30.10.2023).
31. Паршина Ю. І. Проблема професіографічного опису діяльності психолога. URL: <http://surl.li/oguyvt> (дата звернення: 28.09.2023)

32. Петришин В. В. Формування професійно значущих якостей студентів-психологів. *Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Психологія*. Львів, 2014. URL: <http://surl.li/ogzmc> (дата звернення: 22.11.2023)
33. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика. *Практична психологія і соціальна робота*. 1998. № 6-7. С. 3-6
34. Подкоритова Л. Досвід застосування творчої бібліотерапії у психологічній корекції і педагогічній практиці. *Простір арт-терапії* : зб. наук. праць / УМО, 2021, ВГО «Арт-терапевтична асоціація». Київ : Золоті ворота, 2021. Вип. 2 (30). С. 44–69.
35. Подкоритова Л. Тренінгові технології у психологічній корекції : лекція. URL: <https://1l.ink/fyn11> (дата звернення: 01.10.2023)
36. Подкоритова Л. О., Карпова Д. Є., Ігумнова О. Б., Комар Т. В. *Диференційна психологія* : навч. посіб. Хмельницький : ХНУ, 2022. 202 с.
37. Подкоритова Л., Никитюк А. Емпіричне дослідження особливостей сприйняття образу майбутньої професії студентами-психологами». *Psychology Travelogs* : науковий журнал. № 4 (7). 2023. С. 80–90
38. Поспілько О. П. Особливості образу майбутнього у психологів. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 51 с. URL: <https://v.gd/5nAhgd> (дата звернення: 23.10.2023).
39. Профорієнтаційний тренінг «Впевнено крокуємо в майбутнє» : Освітній портал «Супер Урок-UA». URL: <http://surl.li/ogzky> (дата звернення: 02.11.2023)
40. Психологія. Вступ до спеціальності : навч. посібник / О. В. Іванова, Л.М. Москаток, С.І.Корсун. Київ : Центр учбової літератури, 2013.
41. Радзімовська О. В. Опитувальник професійної ідентичності учнів професійно-технічних навчальних закладів (презентація авторської методики). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/707179/1/Radz.pdf> (дата звернення: 02.10.2023).
42. Рибак В. В. Основні лінії психічного розвитку в навчальному процесі. *Актуальні проблеми освіти і науки: досвід та сучасні технології*, 2020. С. 206-207.
43. Романовський О. Г. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів в НТУ «ХП». *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХП», 2012. Вип. 30-31 (34-35). С. 5-10.

44. Рябокони А. О. Особистісні детермінанти вибору професії психолога. Суми : Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, 2020. 78 с. URL: <http://surl.li/ogzle> (дата звернення: 18.10.2023)
45. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки : монографія. Івано-Франковськ : Місто НВ, 2008. 280 с.
46. Семінари-тренінги профорієнтаційного спрямування. Тернопільське ВПУ № 4 ім. Михайла Парашука. URL: <http://tvpu4.te.ua/2019/12/seminary-treninhu-proforijentatsijnoho-spryamuvannya/> (дата звернення: 01.11.2023).
47. Становський З. Л. Роль рефлексії у формуванні професійної самоідентичності. URL: <http://surl.li/ogzlj> (дата звернення: 28.10.2023).
48. Старинська Н. В. Особливості професійної ідентичності майбутнього психолога в аспекті його професіоналізації. URL: <http://oaji.net/articles/2014/983-1415346653.pdf> (дата звернення: 08.10.2023)
49. Старинська Н. В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ : Інтерсервіс, 2015. 178 с.
50. Степаненко І. Психокорекційні технології зниження сором'язливості у студентів-майбутніх психологів. *Psychological journal*. 2020. 6 (6). С. 139-149.
51. Татенко В. О. Про «еволюційний генезис» у Е. Гуссерля та проблему суб'єктивних перетворень психіки в онтогенезі. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 13-36.
52. Тест двадцяти тверджень на самоствалення (М. Кун, Т. Мак-Партланд). URL: <https://studfile.net/preview/5263787/page:10/> (дата звернення: 30.10.2023).
53. Тренінги з популяризації робітничих професій. Луцьк : Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Волинській області, 2020. 147 с.
54. Тренінг «Моя майбутня професія». URL: <https://vseosvita.ua/library/trening-moa-majbutna-profesia-130733.html> (дата звернення: 02.11.2023)
55. Тренінг «Позитивний образ Я». URL: <https://vseosvita.ua/library/zaniattia-z-elementamy-treninhu-na-temu-pozytyvnyi-obraz-ya-602756.html> (дата звернення: 02.11.2023)
56. Тренінг розвитку професійної ідентичності URL: <https://studfile.net/preview/5197510/> (дата звернення: 28.09.2023).

57. Хомуленко Т.Б. Основи психосоматики : навч.-метод. посібник, 2011. 120 с.
58. Чемеринська Д. І., Карп'як М. І. Вплив самооцінки на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. 2 (66). URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/255648/253214> (дата звернення: 22.11.2023)
59. Шахов, В. І., Шахов В. В. Ієрархія психологічних детермінант розвитку професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Педагогіка і психологія. Вип. 63. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2020. С.227–233.
60. Шахов В. І. Психологічні особливості формування професійної ідентичності студентів – майбутніх психологів. *Наукові записки*. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. Праць. Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. 2019. Вип. 58. С. 208–213.
61. Шевченко О. С. Корекція психологічного стану особистості методами гештальт-підходу в сучасних умовах. Херсон : Ковокаховський гуманітарний інститут Відкритого міжнародного Університету розвитку людини «Україна», 2021. 107 с. URL: <http://surl.li/ogzlp> (дата звернення: 15.10.2023)
62. Щербак Г.І. Психологічні особливості професійного аспекту образу «Я» майбутніх психологів. *Вісник ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. Психологія. Вип. 51. 2015. С. 306–315
63. Ющенко О. В. Образ професійного психолога у студентів психологічних спеціальностей. *Психологічні проблеми особистості на сучасному етапі розвитку суспільства* : зб. мат. XI Міжнародної науковопрактичної конференції (7-8 квітня 2021 р., м. Ніжин). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2021. С. 244-249.
64. Яворський Р. В. Рефлексія у професійному становленні майбутнього психолога. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. 65 с. URL: <http://surl.li/ogzga> (дата звернення: 20.10.2023)